

1958 · Falla Convent Jerusalem
"Sobre ruedas"
Primer Premi Secció Especial

Regino Mas [1899 - 1968]

50 anys sense l'artista faller
més influent de tots els temps

Regino Mas [1899 - 1968]

Per **Manolo Sanchis** • Coordinador de la Revista Cendra

A les sis del matí del dimarts 25 d'Abril, en la localitat valenciana de Benifaió, donya María Mari Núñez il·lumina al segon fill del seu matrimoni amb don Regino Mas Soler, convertint-se nostre noutat, en el primer home dels quatre fills, Delfina, Regino, Abelardo, i José María, que tots dos van tindre en comú.

Històricament Regino ve al món, en un dels moments crucials de la societat espanyola, que està sumida en les conseqüències del desastre del 98, i la catàstrofe posterior que va suposar a la pèrdua de les colònies, Cuba i Filipines, que juntament amb la signatura del tractat de pau entre Estats Units i Espanya, tanca una etapa de la història que suposa el final del somni imperial de la monarquia espanyola.

La liquidació de l'Imperi Colonial obri una greu crisi en la societat espanyola entre 1899 i 1917, que porta al país en 1923 a la dictadura de Cosí de Rivera.

La família Mas arriba a València entre 1908-1909, amb carro, com a tantes altres famílies de l'àmbit rural que es van veure obligades a abandonar el seu lloc d'origen, per a cercar nous horitzons, atreta entre altres causes, pel desenvolupament urbà i per la construcció de La Exposició Regional, la qual brindava possibilitat de treballar a centenars d'obriers relacionats amb la construcció, i la decoració, com era el cas del pare del nostre protagonista.

Com explica el propi Regino: *"eren sis boques que alimentar i amb un sou de 3 pessetes, poc es podia fer"*.

És a arrel, precisament de l'Exposició Regional quan apareix "Art & Grafts", primer taller de decoració de València, fundat per Tadeo Montesinos Villalba (1886-1956) i Vicente Benedito Baró (1884-1956). Taller al qual acudeix habitualment el pare de Regino per a demanar treball.

El primer domicili de la família està en del barri de Russafa, en el Carrer del Clero, traslladant-se anys més tard a la contigua Plaça de les Arenes, número 3, hui plaça del Doctor Landete.

Explica Regino: *"Ens van llogar un pis en el carrer del Clero, pagàvem 10 pessetes al mes, se'ns antollava un capital enorme. Va ser llavors quan ens van oferir la consergeria del Centre Carlista de Russafa, i la vida va començar a marxar millor."*

Des de molt primerenca edat, Regino havia demostrat la seua inclinació cap a la pintura artística, i als sis anys, explica: *"Vaig anar a vore una correguda, i conten que quan arribí a casa, vaig pintar uns toreros que en lloc de cap tenien una carabassa."*

Esta facilitat per al dibuix va servir perquè res més que la situació econòmica ho va permetre, es matriculara en horari nocturn de 7 a 9 en l'Escola d'Arts i Oficis de València, molt propera al seu domicili.

Des dels set anys, acompanya al seu pare en els treballs que contracta, neteja els pinzells, li barreja colors, i transporta el material. Regino passa la seua infància guanyant-se així unes monedes per a ajudar a la dolenta economia familiar.

"En aquella època es va posar de moda decorar les parets, que si amb flors que si ocells que si barraques. A mi em va vindre de meravella. Em deien: Regino pinta el que la senyora vulga".

Als 12 anys, Regino demostra uns dots innats per a la decoració i l'escenografia, pintant els decorats per a les Sarsueles de "Les Carcelleres" i "Els Bonics", per al centre Parroquial de Sant Valero. *"Els pintava amb més il·lusió que si tinguera en les meues mans els millors joguets"*.

A l'edat de 14 anys, després de les seues classes en l'Escola de Sant Carles, acudeix de forma habitual amb Don Vicente Pastor, que dirigeix el taller d'escenografia que està damunt de l'escenari del Teatre Apolo, col·laborant en aquests anys amb Vicente Sanchis Lázaro i Francisco Paula, amb els quals aprèn les tècniques i els secrets de l'escenografia.

Regino Mas [1899-1968]

"Com gaudiem pintant els telons per a "Las Hilanderas", "La Canción del Olvido o La Embajada Española".

La mort de Vicente Pastor, i la posterior desaparició del seu taller fa que Regino abandone momentàniament una de les seues vocacions, l'escenografia.

En 1917 entra en el taller d'Enrique Guillot, que juntament amb els seus quatre fills Daniel, Fernando, Abelardo, Vicente i els col·laboradors Enrique Guillot Bulls i Ismael Bulls Ferrero, treballaven en pintura decorativa, els quals es dedicaven a pintar i decorar i locals pisos, quedant com a mostra, hui dia en la localitat de Sueca la decoració de l'ateneu Suecà, en la qual Regino participa directament.

És el propi Enrique Guillot, el que introdueix a Regino en les falles, ja que li fa pintar uns catxerulos que figuraven com a complement en la falla de la Plaça de l'Arbre de 1917.

Durant este període, Regino col·labora amb Vicente Benedito Baró, (1884-1956) Ramón Andrés Cabrelles, (1869-1957), que és el seu gran mestre, Carlos Cortina Beltrán, (1875-1949), Sanchis Arcis i Stolz, per als quals realitza treballs d'ornamentació, pintura mural, carrosses festives i decorats.

Gràcies a la mediació del seu pare, en 1918 realitza la falla de la Plaça del Mestre Ripoll, amb el lema: "El Llibre de les Mil i Una Nits".

"La vaig fer amb gran afecte, el primer dia va caure un aiguat molt fort i es va trencar el paper que cobria les bases. La falla la considerava com alguna cosa personal, així que em vaig portar aquells quadres a casa els peguí, vaig aconseguir assecar-los amb les planxes de carbó de la meua mare i els vaig repintar"

Humorismo valenciano, por Bellón. crónica

El taller fallero.

En 1921 és quan Enrique Guillot li dona l'alternativa, i junts realitzen la falla de la plaça del Doctor Collado, que és la primera obra que signa de forma oficial, obtenint amb ella el seu primer premi, amb el lema: "Els Fematers" o "Ama, hi ha fem?".

En l'àmbit personal, és en aquests anys quan Regino forma una família amb Na Carmen San Miguel Pérez, amb la qual contrau matrimoni a València el 19 de febrer de 1925, en l'Església de la Santa Creu, unió de la qual naixeran tres fills: Carmen, Cessar i Elvira.

Entre 1922 i 1933 Regino desenvolupa la seua personalitat, convertint-se en un personatge conegut, sent en 1934 quan pren la decisió d'independitzar-se, seguint els consells del seu amic Ramón Andrés Cabrelles, el qual li anima al fet que prenga la decisió:

"Tu Regino -Em va dir-; el que has de fer és independitzar-te: muntar un xicotet taller i treballar pel teu compte, que els encàrrecs et sobrarán".

"El propi Guillot també em va aconsellar: Dedicat a una altra cosa una mica millor, no pergues el temps. I per no trobar cosa millor em dedique a les falles"

És en aquest mateix període, quan la festa de les falles, es consolida com a primera festa de la ciutat, creant-se L'Assemblea Pro-Festes de Sant Josep al febrer de 1926, i els primers Comitès Fallers en 1928, afegint-se a la primera setmana fallera diversos elements que han acompanyat a la festa fins hui, com la figura de la primera Fallera Major en 1931 i l'Exposició del Ninot en 1934, en la qual Regino va participar directament.

Este desenvolupament de la festa no passa desapercebut a Regino, i juntament amb un grup d'artistes fallers, tots ells vinculats al Cercle de Belles Arts, creen una agrupació dins del mateix, denominada Acció d'Art, en la qual s'aglutina a aquells que desenvolupen la seua activitats al voltant de la festa.

A estes primeres reunions assistixen un grup de jòvens artistes, que segons recorda Regino: *"Els habituals eren Modesto González, Vicente Canet, Rafael Raga, Carlos Tarazona i jo mateix".*

"Érem alguns components d'una agrupació que va sorgir dependent del Cercle de Belles Arts, quan esta societat estava en el Carrer de la Pau. El que va ocórrer és que els fallers armàvem massa rebombori i ens van cridar a l'ordre, i decidim canviar el lloc de les reunions. A partir d'eixe moment ens citàvem en la Sala Blava".

Fundació de l'Associació d'Artistes fallers i les seues finalitats

Al novembre de 1932, per iniciativa d'un grup d'artistes del Cercle de Belles Arts, es funda l'agrupació, que amb el títol d'Associació d'Artistes Fallers, està presidida per Francisco Canet Cabezón (1887-1951) i el seu secretari J. Villalba, marcant-se com a primer objectiu als seus estatuts: "contribuir a la formació d'un bloc d'artistes fallers, per a la defensa mútua de tota classe d'interessos.

El prestigi entre els seus companys, que Regino adquireix en aquests anys, i el seu caràcter inquiet, el varen convertir a l'abril de 1935 en el president de l'Associació d'Artistes Fallers, formant una directiva que sap compaginar l'experiència amb la joventut.

Aquests anys són trepidants, i els canvis se succeeixen en tota la societat espanyola, moments que Regino observa amb cautela, ja que ha arribat el cim i les seues obres fugen de la crítica polític-social que predomina en aquests anys. I tracta en les seues falles temes que estan propers al que el poble observa en el seu entorn.

"Les falles han d'estar fetes de cara al poble i perquè la majoria de les gents les entenguen. En el seu tema no ha d'estar absent l'humor ni el sentit crític, per tant ha de ser per a tots, ingènua, senzilla i sobretot valenciana". Revista Nit de Foc 1954.

Aliança d'intel·lectuals per a la defensa de la cultura de València

Ningú podia presagiar el terratrèmol que s'aveïnava, ni molt menys les conseqüències del mateix. Però des de feia diversos anys els intel·lectuals no veien amb bons ulls, el naixement a Europa de moviments totalitaris, especialment el nazisme que des d'Alemanya pretenia allargar els seus tentacles a tot el Continent Europeu.

Per eixe motiu, abans de la revolta militar a Espanya ja s'havia creat la "Associació per a la defensa de la Cultura".

"Demà divendres dia 24, a les set de la vesprada, i en el domicili social de la Casa del Mestre, plaça de Castelar 12 (edifici Barrachina), se celebrarà l'assemblea de constitució de l'Associació per a la Defensa de la Cultura".

La creació d'esta entitat a València no obeeix a una necessitat o fet aïllat; és la repercussió a Espanya de les conclusions proclamades en el "Congrés d'Escriptors", celebrat a París al juny de l'any 1935.

Esta reunió d'intel·lectuals va tindre com a colofó, la fundació en un plànol internacional d'una àmplia xarxa, en la qual va cristal·litzar tot aquest moviment contra la guerra, el feixisme i per la pau, i la cultura, que equival a la dignificació de l'home, segons un nou humanisme.

A esta reunió va assistir un ampli grup d'intel·lectuals de totes les esferes de la cultura valenciana, inclòs Rafael Raga, llavors sotssecretari d'Art-Popular.

El 9 d'agost de 1936, en el diari "La Verdad", es publicà un document d'adhesió de la "Aliança d'Intel·lectuals de la defensa de la cultura de València", al Govern de la República, signat per 33 intel·lectuals valencians, la qual cosa es pot considerar l'acta de naixement de l'Organització. El President va ser el prestigiós catedràtic de la Universitat de València, José María Orts.

Ens els 33 intel·lectuals signataris estan Regino Mas, Vicente Canet, Rafael Raga, que són en aquest moment, President, Vicepresident i Vicetresorer, respectivament de l'associació "Art Popular".

Període bèl·lic

Des de novembre de 1936 fins a octubre de 1937, València és la seu del Govern, i capital efectiva de la República Espanyola. El dia 7 de novembre de 1936, el govern trasllada la seua seu a València.

L'arribada de l'administració, amb tot l'aparell oficial suposa un increment en la ciutat de forasters, que genera una activitat inusual per a una capital com la valenciana.

Els actes que des de la Secció de Propaganda del Ministeri d'Instrucció Pública, s'organitzaven, en la seua major part s'encarregaven al taller d'arts plàstiques, perquè qualsevol de les seues seccions confeccionara els treballs de publicitat i propaganda institucional.

Una de les primeres realitzacions, a instàncies del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles arts, va ser una tribuna de propaganda instal·lada en la plaça d'Emilio Castellar, en la qual el propi Regino Mas, col·labora juntament amb un grup d'artistes.

La confecció d'escenografies, pancartes per a mitings i elements decoratius van ser una de les principals activitats que van realitzar en esta època.

L'11 de Febrer de 1937 la "Gazeta de la República", va publicar l'ordre del Ministeri d'Instrucció Pública, concedint 40.000 pessetes a l'Aliança d'Intel·lectuals per a la defensa de la Cultura, per a la construcció de quatre falles de caràcter antifeixista. Es va encomanar el seu disseny i posterior construcció al Sindicat de "Art Popular" de la CNT, incorporant-se per a la realització alguns components de l'U.G.T. La idea havia nascut del llavors Director General de Belles arts Josep Renau.

"El poble valencià necessita hui mes que mai de les Falles, perquè en la lluita per una vida millor, es recolza en la seua tradició històrica, en la salvació dels seus valors ancestrals. I mes tot i que aquests valors poden esgrimir-se com a armes eficaces per a la seua victòria". El poble necessita avui mes que mai, de l'eficàcia funcional de les falles, perquè la seua raó de ser, resideix en el fons mateix del temperament popular".

Per a la realització del projecte es va triar la secció d'Arts Plàstiques, encarregant-se Gori Muñoz de la convocatòria dels afiliats al sindicat d'Art Popular, sent el propi José Renau el que va supervisar el control artístic.

Al Taller d'Arts Plàstiques i la revista "Nova Cultura", se li va encarregar la impressió d'un nombre especial per a fer publicitat, transformant-se en un improvisat llibret de falla, realitzant els versos Almela i Vives i els esbossos Gori Muñoz, supervisant els ninots Regino Mas.

Els temes triats van ser "Coses d'Ara", "La Catedral", "El Betlem d'enguany" i "La Balança del mon".

Va col·laborar pràcticament tota la secció d'Art Popular. Vicente Canet com a responsable del taller, va distribuir el treball, tant als quals treballaven de forma desinteressada, com Modesto González, Fulgencio Garcia, Enrique Vilar, Manuel Edo, Jose Sebastián, José Soriano, Archelos, Raga, Monzó i els que ho feien de forma remunerada com Octavio Vicent i Vicente Rodilla, ja que aquests últims no estaven d'acord amb l'ideari del Govern.

Per decisió del Comitè del Front Popular que presidia Domingo Torres, el 12 de Març no es va autoritzar cap festeig ni plantar les falles en el carrer, per la qual cosa es va acordar exhibir-les en la Llotja.

L'enduriment de la guerra i el trasllat del govern a Barcelona a la fi de 1937, va provocar la desaparició de tot el treball propagandístic, reorganitzant els tallers cap al camuflatge.

L'Estat Major de l'Exèrcit de la Zona Central, encarregava els elements de camuflatge que necessitava, tancs, canons, armes i soldats de cartó, al sindicat Art-Popular, de la CNT. Regino Mas, juntament amb un grup d'artistes que no estaven mobilitzats, realitzaven el seu treball d'una forma anònima i quasi secreta, evitant en molts casos que moriren éssers humans.

Els quaranta

No van ser anys fàcils, la guerra havia acabat. La repressió, la sospita i la por es van estendre sobre hòmens i dones que temien acabar amb els seus ossos en la presó. El propi Regino Mas va ser objecte d'un consell de guerra, jutjat i sentenciat per auxili a la rebel·lió, juntament amb Francisco Almela Vives, en la causa número 11756, a València el 11 de Març de 1940.

"Que Regino Mas Mari de 40 años de edad, casado, pintor, natural de Benifayó, de esta vecindad, con instrucción y sin antecedentes penales, y de filiación política que no costa, autorizó con su firma un folleto ilustrado, en el que siguiendo la práctica marxista de burla hacia el Movimiento Nacional y sus principales figuras las trataba con ironía soez, la que hacia extensiva a otros personajes, Jefes de potencias extranjeras, todo ello impulsado por no desagradar a los mandos rojos con quienes convivía, siguiendo la directriz trazada por los comunistas rojos, si bien la falla a que hace referencia no se llegó a exponer".

FALLAMOS

Que debemos condenar y condenamos a los procesados REGINO MAS MARI y FRANCISCO ALMELA VIVES, a la pena de SEIS MESES Y UN DÍA DE PRISIÓN MENOR, con sus accesorias de suspensión de todo cargo y del derecho a sufragio durante el tiempo de la condena, y el pago de la responsabilidad civil sin determinación de cuantía, de acuerdo con lo dispuesto por la Ley de 9 de febrero de 1939. Abonamos a los encartados para el cumplimiento de la pena impuesta todo el tiempo que han estado privados de libertad por esta causa. Procede abstenerse de solicitar la conmutación de la pena impuesta en méritos a lo expuesto en el último de los considerados que precede.

Así por esta nuestra sentencia pronunciamos mandamos y firmamos:

Coronel Sr. Juan Callejas.

En estos anys Regino va perdre successivament al seu fill Cessar de 13 anys en 1939 i a la seua primera dona Carmen San Miguel, en 1940 respectivament, casant-se als pocs anys en segones noces en l'Església de Sant Valero de València, amb Na Maria San Miguel.

"Tinc tres filles, Carmen, Elvira i Violeta, però se'm va morir el xic. D'allò no vull ni parlar. Tenia 13 anys i era un artista en tota l'extensió de la paraula. Com dibuixava! I tenia el do de memoritzar, en veure alguna cosa que li cridava l'atenció només arribava a casa agafava paper i llapis i en un moment en quatre ratlles resolía el dibuix, volia ser faller. No se, els xics a eixa edat sempre volen seguir el camí del pare. A mi, per descomptat m'omplia d'orgull sentir-li-ho dir. Però, mira, la vida té eixos colps, et lleva de sobte un ser estimat i tu has de seguir en la bretxa".

En les primeres setmanes del mes de maig de 1939, s'estaven preparant les "Jornades de la Victòria". I un grup de fusters, decoradors i pintors van ser mobilitzats i traslladats a Madrid. Entre aquests artesans anònims estaven Regino Mas, David Talles i Roberto San Miguel, els quals col·laboraren en la realització de la tribuna per a la desfilada i en les bambolines per als actes que se celebrarien entre 19 i el 21 de maig de 1939, per a festejar la fi de la guerra, estant retinguts fins al final de totes les celebracions en la capital d'Espanya.

L'Associació d'Artistes Fallers, Art popular i el Comitè Faller, han deixat d'existir arran de la publicació de la Llei d'1 de juliol de 1939, sobre responsabilitats polítiques, i ambdues són declarades fora de la Llei, juntament amb totes les agrupacions, partits i associacions, havent de reorganitzar-se a partir de l'empar de la nova situació política, que regula un altre decret de data 30 de gener de 1940. Llei que marca Unitat Sindical quedant incorporades ambdues institucions a l'Organització Sindical de FET i de las JONS.

La situació no és senzilla, la col·laboració amb el front Popular havia portat a alguns artistes coneguts a la presó, i la reorganització d'Art popular està plena de recels per part de la nova administració.

L'absorció per la recentment constituïda "obra sindical", en concret a la secció de les activitats "artesanes plàstiques i folklòriques" no és ben acollida per certs sectors afins de les dissoltes CNT i UGT, que tenen cert pes entre els artistes.

Fernando Guillot i Carlos Cortina, al costat de Regino Mas i José Soriano intenten ressuscitar la societat dissolta, però el decret de responsabilitats polítiques de primers de juny de 1939, fa inviable la reorganització.

Durant quasi cinc anys, els artistes es reuneixen en xicotets grups, en el primer pis de la llavors Calle Arizo 11, hui Romeu de Corbera. Domicili de Regino Mas, passant mes tard al carrer Governador Vell, en els locals del Cant Coral València. El seu prestigi professional ho converteix en l'home idoni per a la reorganització de l'associació. Sent nomenat en 1943, juntament amb Fernando Guillot Bulls, que li acompanyà durant alguns anys, delegat artístic en la Junta Central Fallera.

Acta de la refundació:

"A Primeros de Octubre de 1945, reunidos en el Canto Coral Valencia un sector de artistas de varias actividades, bajo la Presidencia de D. Carlos Villanova, Presidente de dicha organización, se expone la conveniencia de unirse bajo control y amparo de Canto Coral y llegar a la formación del "Círculo de Bellas Artes".

Presidente: D. Regino Mas Mari, **Vicepresidente:** Carlos Tarazona Torán, **Secretario:** Vicente Sancho, **Vicesecretario:** Vicente Tortosa Biosca, **Tesorero:** Modesto González Latorre, **Contador:** Antonio Llorca Cortina, **Vocales:** José Soriano Izquierdo, Manuel Guinart Tomás, Fernando Guillot Bulls, Carmelo Castellano Ibáñez y Joaquín Navarro Jorge.

En estos anys, Regino plasma la crònica viva de la València de la postguerra i la difícil situació que està travessant la societat, en què amb tot el seu talent i la seua gran ironia crea, una després d'una altra, autèntiques obres mestres de l'efímer, realitzades en la plaça del Mercat Central, com "Pasat per aigua" en 1942, "La Llei de l'embut" en 1944, "Esta falla del Mercat la llum ha solucionat" en 1945, "Ciutat sense Llei" en 1946, "Comerç" en 1946, "Fira de Mostres" en 1947, "Lluita Lliure" en 1948 i "Batalla Comercial o la Ben Paga" en 1949. Treballs que li costen més d'un disgust, i més d'una nit en els jutjats de torn. Juntament amb altres incidents personals, com els ocorreguts amb la falla "Fira de Mostres en 1947, per les insinuacions sobre l'estraperlo amb el cafè, i sobretot la semblança que hi havia en un ninot de la falla, vestit de cambrer, amb el propi president don Ramón Gordillo. En l'escena "Pavelló de la Guinea", en la qual dos indígenes li ajudaven a guardar cafè en un sac.

Sense oblidar en este punt, altres obres no menys importants, però amb un sentit més oficialista de temàtica principalment costumista, com "Alça't i camina" en 1940, "Pel·lícules espanyoles a força de castanyoles" en 1941, "La música i La Festa de les falles" en 1942, "Cavalcada del Ninot" de 1943 o la "Festa Nacional" en 1949.

Incloent els projectes que realitza en la llavors plaça del Cabdill a partir de 1942, en els quals Regino crea un personatge que ho bateja com So Quelo, que utilitza com a protagonista, en els projectes que realitza per a la plaça com; "So Quelo", "Quelo Bank", "Sustituts Quelo" en 1942, 1947 i 1948 respectivament. O els projectes compartits amb altres artistes, com la falla plantada juntament amb Carlos Cortina "L'Alqueria del So Quelo", on al costat de l'arquitecte municipal Javier Goerlich (Godella, 1886-1972), planteja la fusió d'una clàssica alqueria amb un gratacel en 1943, i "So Quelo s'ha fet forner" en 1946, que la realitza Carlos Tarazona Torán.

Anys Cinquanta

Regino Mas continua al capdavant del Gremi d'Artistes Fallers, però la situació ha canviat. La pèrdua de la tutela del "Cant Coral" en 1948, ha fet necessari que l'associació adquirisca una personalitat pròpia i independent, veient-se abocada a integrar-se en l'aparell sindical, aquesta vegada amb el nom "Gremi d'Artistes Fallers, Plàstics i Folklòrics".

Tota l'estructura del col·lectiu es veu en la necessitat de realitzar certs canvis, que la situació actual obliga. Carlos Tarazona, juntament amb Regino Mas, són els encarregats, després de rebre la visita de Cap Nacional d'Artesania, Antonio Gutiérrez, de reorganitzar segons les noves normes, ja no solament l'associació, sinó la de tots els membres, creant-se una secció denominada "Formació Professional", que estudiarà i organitzarà la nova situació dels professionals que es dedicaren a la construcció de falles, perquè així puguen obtenir la carta sindical i el carnet d'artesania.

Aquesta comissió la dirigeix Antonio Llorca, i compta amb la col·laboració de Modesto González, Salvador Rubio, Fontelles, Carmelo Castellà, Pascual Gimeno i Francisco Paula.

La festa està plenament consolidada, i la seua expansió s'orienta cap a altres festes, diversificant els actes en activitats lúdiques complementaries, com els paradors, espectacles musicals, esportius i pirotècnics.

És en eixos anys quan se celebren els primers congressos fallers, que pretenen organitzar i controlar la cada vegada més extensa activitat fallera, que està tutelada fins a estos moments per un reglament aprovat en 1944.

En el primer congrés celebrat en 1952, Regino Mas col·labora en la cinquena i en la huitena ponència, ambdues presidides per don José Monteagut i don Fulgencio Bartual, respectivament, en les quals, es tracta sobre la responsabilitat dels artistes davant les comissions falleres, en la qual es regulen els drets de Comissions i Artistes.

Aquests acords consensuats, signifiquen un gran triomf per a la institució gremial, ja que és el primer reconeixement oficial que s'atorga a l'associació, alguna cosa pel que s'havia estat lluitant durant més de deu anys.

Regino continua sent el número u indiscutible, però en esta dècada aflora una nova generació d'artistes, eixits en molts casos del taller de Regino, i altres sol com a mers coneixedors de les obres del mestre, irrompen en el món de les falles, aconseguint unes qualitats i volums, solament aconseguits habitualment pel mestre Regino.

El taller de Regino segueix sent un formiguer de projectes, que abasten totes i cadascuna de les branques de les arts decoratives.

Un dels seus treballs més coneguts és el que realitza per a la Gran Fira Internacional de la Pau i la Confraternitat en la ciutat de Trujillo, en la república de Santo Domingo, en 1956, on amb un equip de setze fusters, escultors, artistes i artesans, eixits de València, juntament amb altres artistes exiliats, a Argentina i Mèxic, també d'origen valencià, decoren diversos pavellons i van construir 16 carrosses, durant cinc mesos.

Uns altres dels seus treballs, van ser les contínues col·laboracions amb diverses empreses teatrals, com els "Vieneses", formada per Artur Kaps, Franz Johan i Herta Frankel, amb els quals va mantenir una llarga relació, a qui a més de decorats com a "Campanes de Viena", els va realitzar una figura que va distraure a una generació de xiquets espanyols com és "La gossa marilyn", ninot que apareixia en els programes infantils que s'emetien dels estudis de televisió de Miramar de Barcelona, entre els anys cinquanta i seixanta.

O projectes cinematogràfics amb Francisco Prosper o Francisco Canet, amb qui anys més tard realitzaria al costat de Modest González, Pascual Gimeno, Vicente Lluna i Salvador Debón, les superproduccions cinematogràfiques "55 Dies a Pequín" en 1963, o "La caiguda de l'imperi Romà" en 1964.

Tampoc abandonà en aquesta època la confecció de carrosses per a desfilades que tants èxits li havien proporcionat durant tota la seua carrera, realitzant per a la ciutat d'Oviedo "El dia d'Amèrica a Astúries" en 1955 i 1959 amb quasi una desena de carrosses, i la desfilada internacional per als carnestoltes de les ciutats d'Estoril i Niçardes, envoltant-se de col·laboradors com: Blas Soler, Fulgencio García, Julio Esplá, Rigoberto "El parajito" i Rafael Raga, entre d'altres.

Les seues últimes falles

Com ja hem comentat, tota la seua producció fallera en esta època, la realitza per a dues demarcacions, la Plaça del Mercat amb sis monuments, i set en Convent Jerusalem.

Amb "Jo sóc la vaca lletera", tanca tota una època de d'esplèndids cadafals, que li han donat tants èxits durant dotze anys consecutius. Per causa d'una malaltia, la falla la planten entre l'artista alacantí Blas Soler, Rafael Raga i la seua esposa Maruja San Miguel.

El cinc de maig de 1957 la falla Convent Jerusalem anuncia als quatre vents la tornada de Regino Mas, després de dos anys d'absència de la capital valenciana.

La signatura del contracte així com la festa de benvinguda que se li va dispensar, suposa un vertader triomf per a la comissió i per al llavors president don José Olta Moles, que aconsegueix després de trenta anys, pujar la falla a la Secció Especial.

En el mes d'octubre d'eixe any es va produir la riuada. Les comissions i molts tallers, es negaren d'aigua i fang, fent-se malbé tot el que hi havia dins.

El 14 de gener de 1958 el president de la Junta Central Fallera, regidor i delegat de Sindicats Clemente Cerdá Gómez escriu en "Levante": *"Malgrat el dolor, malgrat els designis arquebisbals, cal fer les falles perquè són el pa dels artesans i el far del turisme, que no solament arriba per a veure València, sinó que passa a altres capitals espanyoles"*.

Qualificades per les autoritats locals com "Les Festes de la Gràtitud", Regino fa la seua última falla, "Sobre rodes" per a la falla de Convent Jerusalem. Amb esta falla Regino tanca la seua gran obra, deixant arrere el major palmarès de primers premis en la història de les falles.

Als seus quasi seixanta anys, ha creat un estil propi i una forma d'entendre els cadafals. Però lluny de retirar-se, Regino continua treballant en altres branques de l'art efímer, i sobretot comença a gestar el seu últim gran somni, que és la futura Ciutat de l'Artista Faller.

La situació ha canviat, tots els anys hi ha noves falles, situació que incrementa, en menys de deu anys, en un 28 % solament en la ciutat de València les comissions de falles, sense contar el desenvolupament que pateix la festa en desenes de pobles que prenen com a seus els festejos fallers.

Construint-se, gran part d'estes falles en naus molt precàries, situades en empreses o finques abandonades, escorxadors, i molins, llocs que fan molt difícil el desenvolupament i promoció de la professió.

Els seus últims anys, Regino els passa treballant per a engegar la ciutat fallera, dedicant-se a l'ornamentació de les cavalcades i festivals, entre ells a Nova Orleans; sent el seu últim treball conegut, els Gegants i Nanos per a les festes de San Isidro de Madrid.

La temàtica de les seues falles

Per Iván Esbrí • Llicenciat en Història i membre de l'Associació d'Estudis Fallers

D'entre els molts noms i cognoms que l'art-falla ha donat al llarg de la història, hi ha un que transcendeix per la rellevància de la seua carrera i personalitat: Regino Más Marí (Benifaió, 1899-València, 1968). La seua formació acadèmica es desenvolupa a l'Escola d'Arts i Oficis de València on destaca en dibuix, pintura i escenografia (Sanchis et alii, 1999: 23-24). Com aprenent, va passar pels obradors de Vicente Pastor, Enrique Guillot, Ramón Andrés Cabrelles -a qui considerà el seu vertader mestre- i Carlos Cortina.

El 1918 dominaven el panorama artístic faller Tadeo Villalba, Carmelo Vicent, José Ramil o els seus mestres els citats Cabrelles i Guillot. Eixe any Regino Más va debutar amb la falla de lema *El Llibre de les Mil i Una Nits*, a la Plaça del Mestre Ripoll, l'actual Falla Mercat de Russafa, barri on residia. Des d'eixa i fins a l'última *Sobre rodes*, a Convent de Jerusalem-Matemàtic Marzal, el 1958, va plantar més de cinquanta falles, de les quals vint-i-sis van ser Primer Premi i dotze Premi d'Enginy i Gràcia. Catorze d'eixos màxims guardons de falla ho són de Secció Especial, pertanyent onze a la seua plaça forta la comissió del Mercat Central. Al Museu Faller de València s'exposen cinc Ninots Indultats de la seua signatura¹.

Allà per finals dels anys 20, quan Regino ja era un autor faller reconegut, junt amb el seu mestre i amic Carlos Cortina trencà la disposició huitcentista de la falla-sai-net, o teatral, per armar falles on primava la superposició d'elements (objectes, ninots), amb una reducció de les escenografies per guanyar altura. Esta forma de compondre va quedar assemtada a la dècada dels 1940, i hui encara es manté vigent tot i la tendència de la falla cap a cossos centrals i contracoronaments (figures humanes, busts) que arranquen des del mateix terra, i l'absència de bases.

Regino Más va practicar un estil de falla entre l'academicisme i el gust per l'escultura grecoromana amb matices de caricatura continguda pròpia de les fantasies animades del *cartoon* nordamericà. Els ninots els moldejava seguint l'autenticitat de la forma natural. De fet inclús les figures més socarrones no perdien del tot certa expressió real².

Valencia y sus Fallas, postal publicitària del Institut Nacional d'Estadística, 1951, amb al·legories de falles de Regino Más. Arxiu Iván Esbrí.

Com tots els artistes d'alt nivell, Regino Más consagrà el seu nom en part també perquè va saber rodejar-se i coordinar un planter de taller professional al llarg del seu període d'activitat: Vicente Alamán, José Conca, Carmelo Castellano, Antonio Ferrer (dels germans Ramón i Antonio Ferrer Jorge), Pascual Gimeno, Juan Huerta, Eduardo Chinchilla, l'alacantí Julio Esplá, Fulgencio García "Garcieta", Vicent Luna o Vicent Agulleiro entre altres (Sanchis et alii, 1999: 63 i 96); Luís Dubón Portolés, en esbossos; i els seus poetes Francesc Almela i Vives, José María Juan García, Ricard Sanmartín, Ricardo Valero Muñoz, Álvarez Aparicio, el citat Cabrelles i Emilio Camps.

¹ L'article de Manuel Sanchis recopila tota l'obra plàstica de Regino Más.

² El vessant estètic de les falles de Regino es tracta al capítol d'Alejandro Lagarda.

Primera etapa 1921-1936

Les falles de l'etapa més incipient de Regino Más destacaren sobretot pels seus tints costumbristes i de crítica de l'actualitat local. Així a *Els fematers* o *Ama ¿Hi ha fem?* signada amb el seu mestre Enrique Guillot, a la Plaça del Doctor Collado, el 1921, van tractar la implantació del servei municipal de recollida de fems orgànics, i que suplia la labor dels agricultors d'encarregar-se del tractament dels residus, que feien servir com a abonament³. Esta falla li va valdre el seu Primer Premi (es concursava en secció única).

La qüestió dels nous serveis municipals i els projectes i les reformes urbanes continuà plasmant-la a Mercat de Colón, falla signada amb Abelardo Guillot el 1928, dedicada a l'envellida infraestructura tramviària; i a Gonzalo Julián-Victoria Eugenia (actual demarcació de Regne de València-Císcar) amb *Exposició valenciana* el 1930, i el 1932 amb *Molt xicotet*, on criticà l'insipit monument al llaurador valencià que Carmelo Vicent obrà per presidir la Gran Via del Marqués del Túria el 1931. El 1934 a *Reformes*, a Plaça de Sant Jaume, posà en solfa la rehabilitació de la Plaça d'Emilio Castelar (actual de l'Ajuntament), i a Mercat del Grau, denuncià el lamentable estat del Monument a Sorolla a la platja de les Termes.

Les males arts i tripijocs també eren base de la crítica de les falles de Regino Más en esta època com a *L'encallat* o *Les trampes de la vida*, signada amb Enrique Guillot a Espartero-Guillem de Castro, el 1922, sobre els enganys i les mentides; o el desenfrenament del Carnestoltes, a Sorní-Gravador Esteve, el 1925.

Altres hàbits qüestionats per l'artista foren els casaments de conveniència, com feu a *La censerrà*, a Plaça del Doctor Collado, el 1923, on criticava el costum de casar viudots⁴. El tema dels matrimonis, de la galanteria i les parelles l'artista el perllongà a *Les tocates*, a Sorní-Gravador Esteve, el 1926; el 1933 a *A peixcar novio*, a Mercat del Grau, i a *Roba bruta*, a General Prim-Francisco Sempere; i a *Lluna de Mel*, a Plaça de Patraix, el 1936. De la pràctica del nudisme a les platjes Regino Más en parlà a *Vegetarians*, plantada al Carrer de la Xapa-Passeig de Colón, el 1934.

El comerç tampoc s'escapà de ser l'epicentre temàtic d'algunes de les seues falles: les promocions de banys d'aigües sulfuroses a *L'aigua que tot ho cura*, a Ripalda-Beneficència, el 1929, i *Vacances al balneari*, a Gonzalo Julián-Victoria Eugenia, el 1931. Com les modes en el vestir a *La vanitat*, a Plaça de la Mercé, el 1927, i *Concurs de bellesses*, a Plaça de Sant Jaume, el 1932; i les exportacions a *El negoci de la taronja*, a Passeig de les Germanies de Gandia, el 1928, sobre el capital anglès invertit en camps i infraestructures per a impulsar el cultiu del precià cítric a la Safor.

Una de les majors distraccions de la societat de l'època eren els concerts i el teatre. A *Els set lletjos*, a Plaça del Doctor Collado, el 1929, no fou casual que Regino Más al·ludira al compositor Manuel Penella Moreno, autor de *El gato montés* i no poques xirigotes, ja que la falla versava sobre les bandes musicals còmiques. Però sobretot a *Joiets teatrals*, a Avinguda de Blasco Ibáñez (actual carrer de Sant Vicent) el 1936, on Regino advertí del decliu del teatre clàssic en favor del musical de *género chico*: la sarsuela sobretot i el sàinet, flamenc, cuplé, la rumba cubana, etc.

Sense deixar eixa línia dels temes d'esbargiment, a *L'Arca de Noé*, a Plaça de Lope de Vega, el 1935, va plantar no ja sols una de les seues falles més afamades de la dècada sinó també una àcida i fèrria crítica del trist i avorrit zoològic que l'Ajuntament havia instal·lat als Jardins dels Vivers.

I és que amb tan prolífica carrera -plagada de no pocs èxits- no hi ha dubte que Regino Más ja pot ser considerat un artista influent. De fet, va promocionar entre els seus companys artistes -Cortina, Carlos Tarazona, Fernando i Carmelo Roda, Vicent Benedito, Rafael Raga, Luís Archelós, Modesto González, José Soriano Izquierdo i Manuel Giménez Cotanda, entre altres- la necessitat de fundar un ent que representara i defensara interessos comuns: l'Associació d'Artistes Fallers, el novembre de 1932, precedent del Gremi Artesà d'Artistes Fallers (Ariño et alii, 1993: 33-59).

Des d'un vessant més costumbrista, el 1928, reproduí el Tribunal de les Aigües, a la Plaça de la Mercé, i va cantar als madrilenys les excel·lències de les tradicions valencianes a la falla obrada amb Abelardo Guillot a Doctor Moliner-Puerto Rico, arrel de l'èxit del Tren Faller Madrid-València de 1927.

Falla Sorní-Gravador Esteve, 1925. Arxiu Iván Esbrí.

Palau de l'Exposició, seu del Museu Municipal del Folklore, ca. anys 30. Arxiu Iván Esbrí.

L'Arca de Noé, Plaça de Lope de Vega, 1935. Arxiu Iván Esbrí.

³ Deu anys després, el 1931, obriren les Cambres Beccari de Benimaçlet: una planta de reciclatge de fem, tan polèmica que li costà l'alcaldia a Vicente Alfaro Moreno i fou tancada per ordre judicial el 1936.

⁴ Acció també coneguda com *l'esquellà*, dita així pel soroll que es feia amb esquelles al voltant de la parella a casar.

Però ben possiblement el major compromís de Regino Más amb les tradicions plasmat a les seues falles, fou el monument *Museu del Folklore Valencià*, a Pi i Margall-Cirilo Amorós, el 1933. En ella expressà la necessitat d'un projecte ferm de museu de caràcter etnològic⁵. La falla es plantà en dos volums disassociats: per una banda el cos central amb un llaurador als peus del qual es situava el Palau de l'Exposició, seu del Museu Municipal del Folklore; i per altra la Roca Diablera, la Moma i els Momos i els Cirialots a l'altre extrem del carrer.

El particular Museu del Folklore de Regino, guanyador del Primer Premi de Secció Primera, exposava un bou de cartó-pedra de José Olaria Marimón "Coqui"; la gorra del Capità Milá; les barbes del *pardalero*; o els vestits de Mister May i Don Tancredo entre altres objectes pertanyents a personatges populars.

*Eixe llaurador tan gran
que sobre'l Palau descansa
es la figura simbòlica
de nòstra València guapa,
de nòstra hermosa ciutat
que un gran Musèu mos prepara
de totes les antigalles
que ningú cregué, fins ara,
forem útils a l'història
magnífica de la patria.*

José María Juan García,
Llibret Falla Pi i Margall-Cirilo Amorós 1933.

Recordar, a més, que Regino Más és l'ideòleg de *L'Indult del Foc*⁶, el 1934, la proposta de mostra de ninots de falla de la qual naix l'Exposició del Ninot, i la de votació popular per indultar grups que formaren part de la col·lecció del museu folklòric, i que amb el temps ho serien del Museu Faller (Hernández coord., 2002: 43-65).

A *¿On estan els Gegants?*, a Plaça de Lope de Vega, el 1936, Regino Más criticà obertament la desaparició dels Gegants del Corpus Christ⁷, la Festa Grossa del Cap i Casal que llavors patia un notori decliu. També destaca en este apartat de les falles costumbristes de Regino *La Festa del Foc* o *A l'ombra del Micalet*, a Barcelona, el 1936, falla plantada amb motiu d'una exposició d'art popular faller.

Estes foren les darreres Falles dels anys 30 per l'esclat de la Guerra Civil el diuit de juliol de 1936. En ple conflicte, Regino Más no va dubtar en pendre partit per l'Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura i el Sindicat d'Art Popular -format per artistes fallers, cartellistes, escultors, poetes, humoristes gràfics, etc. encapçalats per Josep Renau- amb la qual va participar en la confecció de les quatre falles antifeixistes no nates de 1937 *El Betlem d'enguany*, *La Catedral*, *La balança del món* i *Coses d'ara*, de les quals sols s'exposaren ninots a la Llotja (*Nova Cultura*, 1937).

Segona etapa 1940-1958

Els primers dies de 1940 no foren fàcils. Regino Más va patir en carn pròpia les conseqüències de la Guerra Civil i la repressió. Per causa de la fam va perdre a la seua muller Carmen Sanmiguel i al seu fill César, quedant-li a càrrec les seues filles Carmen i Elvira. D'altra banda, el onze de març de 1940 fou condemnat a sis mesos de pressó junt amb Francesc Almela i Vives per distribuir pasquins satírics contra l'exèrcit Nacional (Sanchis et alii, 1999: 57-58).

Mentre, la feina havia de seguir i la seua obra fallera continuà tenint les notes costumbristes de finals de l'etapa anterior. Especialment Regino posà la seua atenció al voltant de la pròpia Festa Fallera: *Alça't i camina* i *La Festa de les Falles*, a la Plaça de Lope de Vega, el 1940 i 1942 respectivament; *La Cavalcada del Ninot*, a la Plaça de Sant Jaume, el 1943; i la falla del II Congrés Internacional d'Hosteleria, celebrat als Jardins dels Vivers el catorze d'octubre de 1948.

Valga dir que el Primer Premis de Secció Primera de *Alça't i camina* van ser compartit amb Manuel Moreno i *l'encant de Pepica*, a la Plaça de Sant Jaume; i el de *La Cavalcada del Ninot* per partida doble amb Modesto González i *El Puro*, a la Plaça de la Mercé, i Enrique Vidal i *Retrats al viu*, a Mercat Central.

Tampoc descurà el costumbrisme més patri a *Pel·lícules espanyoles a base de castanyoles*, a la Plaça de Sant Jaume, el 1941, en plena esfervescència de la pro-

Escena de La Cavalcada del Ninot protagonitzada pels Set Enans de Blancaneus, Plaça de Sant Jaume, 1943. Arxiu Iván Esbrí.

ductora valenciana de cinema CIFESA amb filmacions de gènere musical folklòric (València, Aragó, Andalusia) i popular. Esta falla reportà a Regino Más el Primer Premi de Secció Primera i el seu primer Ninot Indultat *Trini i Regalito (Imperio Argentina i Miguel Ligeró)*. Més *La festa nacional*, sobre la taumaquia, a Xàtiva-Convent de Jerusalem, el 1949.

Pel·lícules espanyoles a base de castanyoles, Plaça de Sant Jaume, 1941. Arxiu Iván Esbrí.

El vell del violí, Museu Faller de València, 2016. Foto Iván Esbrí.

Ni obvià l'artista la irrupció del jazz i blues a *Bogeries de la nova música*, a Barques-Pascual i Genís, el 1942, sent esta falla el primer Primer Premi de la història de la Secció Especial i el seu segon Ninot Indultat: *El vell del violí*.

El vell del violí és una confirmació de com Regino Más aprofità enginyosament el retrat costumbrista per sortejar la censura, críticar la realitat social i fer sang dels mals de la Postguerra que tant li marcaren: fam, carestia, misèria i estraperlo⁸.

Passats per aigua, a Carrer de Ribera, el 1942, no és una de les falles més conegudes de Regino, però en ella ja fa una crítica de les comissions cobrades en negre a certs negocis, en este cas el de les aigües sulfuroses, un tema ja tractat per l'artista anys enrere. Si bé, la verdadera al·legoria al caciquisme i l'estraperlo l'artista la personificà en *So Quelo, Rei de l'Horta*, a la Plaça del Cabdill, eixe 1942.

⁸ La censura no volia ni veure com a motiu de denúncia el tipijocs de l'estraperlisme, però Modesto González, Vicent Pallardó Latorre, Carlos Tarazona, Daniel Guillot, Manuel Guinart, Manuel Castellano, Agustín Pantoja, Luís Dubón, Juan Navarro Segura, Antonio Llorca Cortina o Francisco Zamarrípa el van tractar de forma ben explícita a les seues falles.

La Falla de la Plaça del Cabdill va ser fundada per un grup de persones pertanyents a la crema social de l'època -el doctor Soler Burgos, l'empresari Ernesto Ferrer, Armando Agramunt, etc. (Sanchis et alii, 1999: 70-72)- amb la pretensió de que València tinguera una falla simbòlica que representara a tota la Festa i la ciutat, i aglutinara certs actes oficials: el butlletí *Oficina de Informació Fallera*, mascletades i castells, visites d'autoritats i convidats, Fallera Major de València i Cort d'Honor, etc.

Així, contràriament al que Regino podia haver plantejat per a esta plaça -una falla més apologètica i d'exaltació folklòrica-, va optar per fer una crítica explícita a l'enriquiment en brut amb el mercat d'estraperlo, al qual la ciutadania es veia abocat per completar les paupèrrimes quantitats estipualdes a les cartilles de racionament. Assempat sobre la seua acurada cadira i coronat com monarca del camp valencià, *So Quelo* observava feliç, complagut, sorneguer i sense escrúpols els beneficis reportats per la venda baix mà de creïlles, fessols, melons, carxofes, boniato, etc. i l'intercanvi d'estos per sucre, oli, farina, llet, peix o tabac.

Vistes de So Quelo, Rei de l'Horta, Plaça del Cabdill, 1942. Arxiu Iván Esbrí.

*Tu i els demés fruits de l'horta,
seguint la mateixa llei,
porteu tesors a la porta
aon espera el vostre Rei.
Hi ha qui li porta llobarros,
llangostes i llangostins;
hi ha qui li porta cigarros;
i cigarrets dels més fins (...)*

Almela i Vives (suposadament), Llibret Falla Plaça del Cabdill 1942.

El personatge de *So Quelo*⁹ fou tota un icona per a la comissió de la Plaça del Cabdill, la qual durant una dècada va ser coneguda amb el nom d'este popular hortolà fins el seu canvi per Falla del Foc. Si bé, les falles successores de *So Quelo, Rei de l'Horta* van anar perdent força causant menor impacte entre el públic, malgrat portar algunes la signatura de Regino Más¹⁰: *L'alqueria de So Quelo*, el 1943, amb Carlos Cortina i l'arquitecte Javier Goerlich; *So Quelo s'ha fet forner*, el 1946, amb Carlos Tarazona; *Quelo Bank SL*, el 1947; *Fabricacions So Quelo*, el 1948; i *El qui més puga, per a d'ell*, el 1950.

El projecte original d'esta darrera falla de *El qui més puga, per a d'ell*, duia per lema *Concert internacional*, i estava prevista plantar-la per celebrar el 18 de Juliol de 1949. El monument contenia una ferotge crítica a la ONU, i donades les aspiracions del govern espanyol d'ingressar en les Nacions Unides, les autoritats competents no van aprovar la seua realització tal com així estava ideada originalment.

Però si en els monuments de Regino Más s'ha de parlar de crítica als negocis bruts i fraudulents que practicaven els empresaris al mercat de l'estraperlo, cal fer menció de *La llei de l'embut*, a Mercat Central, el 1944, en la que sense dubte és la seua obra fallera més reconeguda i una fixa en les posicions capdavanteres de la llista de millors falles de la història. En ella Moisés i els Deu Manaments al·ludien a les injustícies del cru període de la Postguerra (Hernández coord., 2002: 156-161). De fet l'expressió "llei de l'embut" s'utilitza per denunciar l'arbitrarietat i les formes de procedir que afavoreixen la permisivitat de les males accions i els agravis comparatius. La dita completa en valencià diu: *La llei de l'embut, l'ample per a mi i l'estret per a tu*.

⁹ *So Quelo* arreplega la tradició de l'hortolà este-reotipat tan manit en la literatura popular i satírica del segle XIX. Els precedents monumentals de *So Quelo* són *Tio Nelo*, de Vicent Canet i Carlos Cortina (1900), i *Nelet i Quiqueta*, de Carbonell i Enrique Navas Escuriet (1904), amb motiu de la Fira de Juliol (*Quiqueta* va ser recuperada com a geganta el 2017). *Nelo* tornà com a falla a Reina-Pau-Sant per Vicent Canet i Josep Just (1946), i amb *Quiqueta* a Benimànet per León Lleó (1959). El llaurador va ser una figura molt recurrent també a les falles dels anys 30 a 60 (Molí de Na Rovella, En Gall-Guerrero, Plaça de l'Arbre, Progrés-Travessia Borrasca, Salamanca-Compte Altea, Creu i Mislata, etc.); i a la premsa fallera (*Pensat i Fet, El Coet, El Fallero Mayor, El Turista Fallero*) on ha rebut noms com *Colaui, Sento, Tio Pep* o *So Melxor*. Fins i tot és el motiu al·legòric de la Joia de les Falleres Majors de València i Cort d'Honor, com de JCF. Els "Quelos", o simplement hortolans -inclús sota l'advocació de fallers-, tingueren una tímida reaparició als anys 80 (Almirall Cadarso-Compte d'Altea). A les Fogueres d'Alacant el personatge homònim fou *Tio Cuc* (anys 30-50), i a les Falles d'Alzira So Bernat (anys 40-70).

¹⁰ *So Quelo* també fou plantat a la Plaça del Cabdill en altres diferents situacions per Modesto González (1944), Francisco Baró (1945), Octavio Vicent (1949, 1951) i els germans Fontelles (1952).

So Quelo s'ha fet forner, Plaça del Cabdill, 1946.
Arxiu Iván Esbrí.

La llei de l'embut, Mercat Central, 1944.
Arxiu Iván Esbrí.

*Les multes son, confitura,
ferides de esparadrapos
per els benemerits guapos
que gochen d'impunitat
i qu'en cara de bondad,
s'hunflen lo mateix qu'els sapos.*

Valero Muñoz, Llibret Falla del Comerç 1944.

D'esta falla és el colpidor conjunt Ninot Indultat *Dos de les Germanetes dels Pobres*, una denúncia total als desemperats vells que esgotaven la seua vida com components de següicis fúnebres a canvi de tenir llit i plat de calent a la Congregació de les Germanetes dels Pobres. A altra corrossiva escena un grup de ciutadans es delitava i conformava amb la vista de xoriços, pernils i demés embotits per mig d'un telescopi pagant un preu simbòlic.

Eixe exercici 1943-1944 també plantà *La banyolada principal*, a l'Estació del Nord, coneguda com Falla dels Ferroviaris i Tramviaris. En este cadafal, que no va entrar en concurs, Regino Más va reprendre la crítica als grans projectes urbanístics en execució i pendents que anaven a dibuixar "la Gran València"¹¹, com havia fet a primers dels anys 30. Segons els versos d'explicació i de relació de la falla les obres faraòniques que anaven a portar a la ciutat a la modernitat, mai farien ombra a la bellesa dels seus monuments i museus més representatius.

La banyolada principal, Estació del Nord, 1944.
Arxiu Iván Esbrí.

Restriccions elèctriques, Mercat Central, 1945.
Arxiu Iván Esbrí.

La tònica burlesca amb la carestia i la falta de recursos i suministres proseguí amb *Restriccions elèctriques*, a Mercat Central, el 1945. Desenvolupar la teua feina

¹¹ Títol emprat en temps de la dictadura de Primo de Rivera per anunciar els ambiciosos plans urbanístics que farien de València una gran metròpoli.

o el funcionament del tramvia es veien entorpidits pels continus talls de llum, i l'enginy portava a recuperar els vells cressols d'oli i ciris -un colossal canelobre era el coronament de la falla- o a explorar fonts alternatives d'energia com el gasògen¹² o el vapor.

Però Regino Más no deixà de costat la crítica a l'estraperlisme i els negocis il·lícits: *Comerç*, el 1946, o *Fira de Mostres*, el 1947, una falla que li valgué dos bufetades de Ramón Gordillo Carranza, President de la Fira de Mostres de València, per una escena on va sentir-se al·ludit dins d'un sospitós negoci en B de café amb uns guineans (Sanchis et alii, 1999: 79). Si bé l'escena *La becadeta*, una anciana molinera d'arròs tractant d'adormir el nét, fou mereixedora de l'Indult.

Com a *Lluita lliure*, el 1948, on l'artista aplicà el principi d'exclusió competitiva -Llei de Gause- pel qual les espècies competeixen pels recursos -pocs aleshores- i, fins i tot, per tenir seient en el Trenet, sometent uns a altres; i *Batalla comercial* o *La bien pagá*, el 1949, en la que un vaixell pirata a la deriva representava tots els mals socials de Postguerra, amb especial atenció a la pràxis de l'estraperlisme.

Lluita lliure / Batalla comercial,
Mercat Central, 1948 i 1949.
Arxiu Iván Esbrí.

A la poc coneguda *Ciutat sense llei*, a Barques-Pascual y Genís, el 1946, Regino va denunciar l'establiment de poblats xabolistes al riu Túria amb el problema de salubritat que això suposava. Valga dir que arrel de les funestes conseqüències de la Riua del 1957, l'Ajuntament va prohibir els assemtaments al riu.

Els anys 1950 començaren per a l'artista mantenint el llistò alt en la seua plaça predil·lecta de Mercat Central -portava ja sis Primers Premis de Secció Especial i dos Ninots Indultats- malgrat amb falles hui menys recordades: *Ja t'has casat, ja l'has...*¹³, el 1950, al voltant de les parelles de novensans i demés matrimoniades (tema que tractà als anys 20 i 30); i *La Gran València o Història de València*, el 1951, de nou sobre reformes urbanístiques gens respectuoses amb el ric patrimoni de la ciutat, llegat per generacions anteriors.

Més *La moda*, el 1952, altra vegada sobre parelles de novios, galantejos romàntics i altres nous hàbits i costums; o *L'estiueig o Febre excursionista*¹⁴, el 1953, on es posava l'accent en els avatars dels estiuejants quan marxaven a destins turístics allunyats i carents de tota comoditat com el transport i la higiene. I el 1955 *Jo sóc*

Coronament de La moda, Mercat Central, 1952.
Arxiu Iván Esbrí.

¹² A Espanya es feren diverses provatures -fallides totes- d'implantar el gasògen en cotxes i trens.

¹³ *Ja t'has casat, ja l'has cagat*: dita valenciana al voltant dels lligams estereotipats del matrimoni.

¹⁴ Falla Primer Premi de Secció Especial ex aequo amb els germans Fontelles i *La rosa dels vents*, a la Plaça del Doctor Collado.

La temàtica de les seues falles

la vaca lletera¹⁵, la seua darrera falla al Mercat Central, dedicada al futbol com fenomen de masses, el boom dels grans fitxatges com Wilkes (València CF), Kubala (Barça) i Alfredo Di Stéfano (Real Madrid) -figura que portà a l'Exposició del Ninot- o la rivalitat entre equips de la Lliga de Primera Divisió. Un dels versos més punyents al·ludia al propi Cap de l'Estat.

*Si des de l'any trentasís
veus a Espanya que feliç
sempre va a més i no a manco...
no crec que siga precís
dir-te que és per GOLPE FRANCO.*

Álvarez Aparicio,
Llibret Falla Plaça del Comerç 1955.

L'excepció a la norma d'esta etapa de falles menys afamades de Regino Más és *Subvencions*, el 1954, amb la premisa "Madrid ens furta" com bandera. La Font de la Cibeles, emblema de la capital de l'Estat, representava la negativa rotunda i continua del govern central en destinar partides presupostàries per a que València duiguera a terme els magnes projectes urbanístics, sobretot els vinculats amb el problema greu dels passos a nivell, a suprimir amb el soterrament de la xarxa ferroviària de via estreta reconvertida en metro i una nova Estació del Nord extramurs (Esbrí, 2014: 36-43).

Jo sóc la vaca lletera, Mercat Central, 1955.
Arxiu Iván Esbrí.

*Perque a tota màquina,
xiulant des-de llunt,
aplega el tren ràpid
i es tira damunt.
Tot se farà a estelles,
entre plors i crits,
i alguna dotzena
de morts i ferits.*

Ramón Andrés Cabrelles,
Llibret Falla del Comerç 1954.

El èxit de Mercat Central foren igualment celebrats a la demarcació de Convent de Jerusalem-Matemàtic Marzal a Secció Primera, amb falles com *Ràdio Jerusalem*, el 1950 -plantada encara al carrer de Xàtiva-, i on alertava de la quantitat d'anuncis, de serials, contalleres infantils i música que eclipsaven els noticiaris; *Els que viuen del corder*¹⁶, el 1951, falla al voltant de la tauromaquia coronada pel gandienc Miguel Báez "el Litri" i Julio Aparicio; i *El foot-ball* o *Esports*, el 1952, amb el futbol com esport rei per damunt d'altres.

A *Soroll nocturn*, el 1953, Regino Más es feu ressó de "la Campanya del Silenci", una ordenança municipal per a regular el toc de botzines, xiulets i campanes molt comentada a les falles dels 50 i primers dels 60. Mentre que a *Exposició de gossos*,

¹⁵ La popular contarella musical de Fernando García Morcillo *Mi vaca lechera* (1946) sobre una vaca molt productiva, va estendre l'expressió *Ser la vaca lletera* per calificar un negoci especialment beneficiós; un equivalent a *La gallina del ous d'or*. Com curiositat Regino Más en unes declaracions en la revista *El Coet* de 1947, va dir que *Mi vaca lechera* podria ser un bon tema per a una falla.

¹⁶ Peça musical humorística de Franz Joham (1944) al voltant dels que es peguen una bona vida sense pegar un pal.

Els que viuen del corder, Convent de Jerusalem,
1951. Arxiu Iván Esbrí.

Soroll nocturn, Convent de Jerusalem, 1953.
Arxiu Iván Esbrí.

La temàtica de les seues falles

el 1954, plasmà en ninots enginyoses metàfores sobre comportaments humans -vagància, mims, ràbia, defici, etc.- amb diferents races de cans.

Especial atenció mereix *So Nelo*, el 1955. La falla fou un cant al tipisme faller més ortodox i una crítica dels mals que l'afectaven, i que agranava *Nelo* al coronament, com la falta de col·laboració del veïnat, els soporífers discursos de mantenidors i els jurats. Però més que res, es criticaven les intentones de falles experimentals per part d'autors extrafallers, en referència a Salvador Dalí i el seu esbós per a la Plaça del Cabdill *Correguda de bous surrealista*, d'Octavio Vicent, el 1954, amb la qual Regino Más fou molt ferri en entrevistes per considerar fora de lloc cridar al pintor ampurdanès i universal sabent que este mai havia conegut les falles i les seues particularitats plàstiques. Com curiositat, *So Nelo* es convertí des d'aleshores en una senya d'identitat de la comissió de Convent de Jerusalem¹⁷.

En este punt, cim de la seua carrera, l'artista obrí un parèntesi en les falles per dedicar-se de ple a la confecció de carrosses, d'escenografies i estands a la República Dominicana¹⁸.

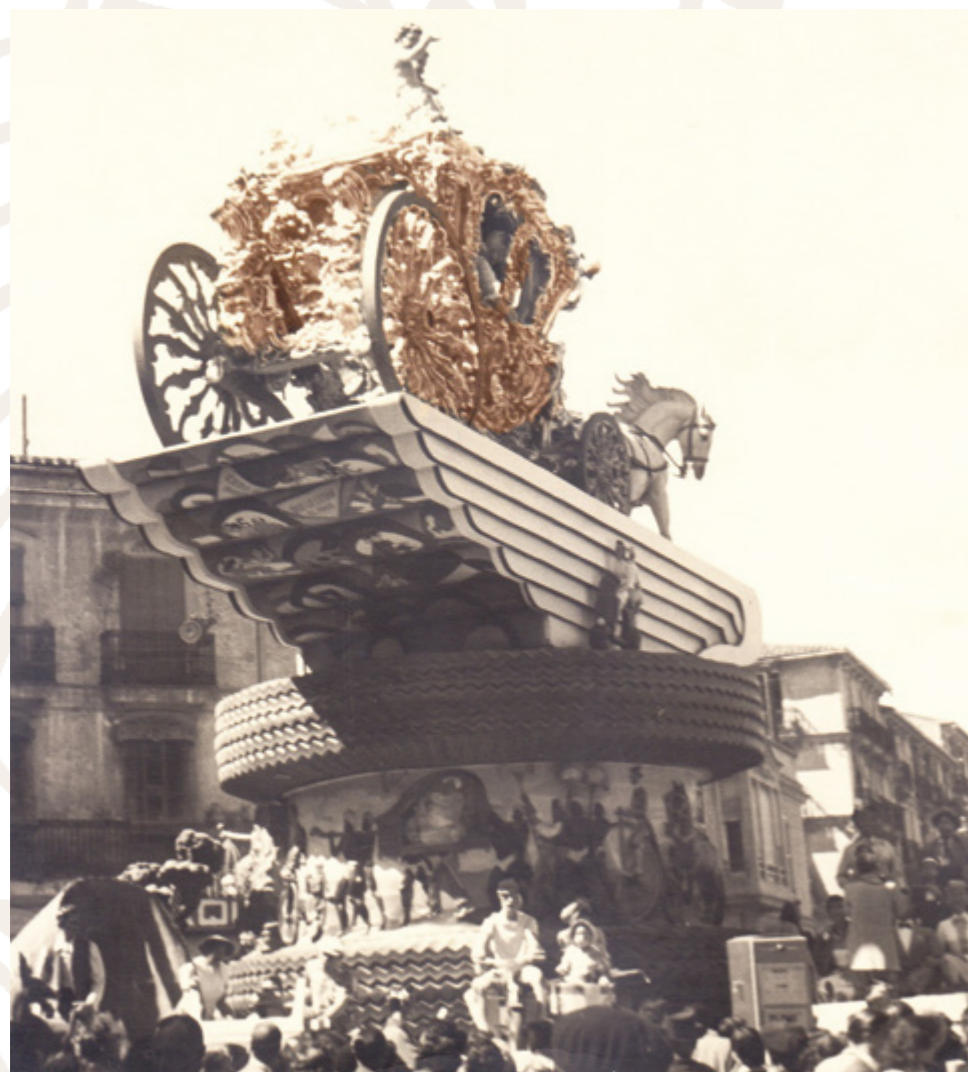
El 1958, just fa ara seixanta anys, Regino Más retornava a les falles i plantava la citada línia abans *Sobre rodes*, a Convent de Jerusalem, la qual ha passat a la història per ser la seua darrera falla, pel laboriós treball de reproducció fidenigna de la Carrossa de les Nimfes¹⁹ i els guardons obtinguts: Primer Premi de Secció Especial i Ninot Indultat *Vespa tipus llonganissa per a dur iaies a missa*, que suposaren l'estrena pel més alt de la veterana comissió de la Roqueta a la categoria màxima de les Falles de València.

La falla tractava de l'evolució dels transports carreters amb els neumàtics (Dunlop), les motos (Vespa, Mobylette), els cotxes (Biscúter), camions (Barreiros, Pegaso), semàfors, les senyals de trànsit, autoescoles, etc. que una dama del segle XVIII observava amb molta sorpresa des de l'alt dins de la seua carrossa.

A partir d'aleshores Regino Más es dedicà a culminar el projecte de la Ciutat de l'Artista Faller²⁰ i a construir escenografies per a fires i cinema -*55 días en Pekín* (1963), *La caída del Imperio Romano* (1964)-; realitzar col·laboracions en falles per a tercers, com Pasqual Gimeno; el Betlem de València, junt amb altres artistes fallers; carrosses per a Oviedo, Estoril i Niza²¹; titelles i decorats per a Herta Frankel; gegants i cabuts per a Madrid; i a rebre no pocs homenatges -com l'entrevista a *Esta es su vida*, de TVE, el 1967- fins la seua accidental mort el maig de 1968, sent l'efemèride que recorda este Llibre Faller de 2018.

A tall de conclusió

La falla és un gènere artístic pertanyent a la narració figurativa -contigut i forma- o l'art seqüencial -tema i estètica- que, grans trets, es nutreix de la realitat social que l'envolta, sent decisió de l'artista posar l'accent més alt o més baix sobre el tema del que vol parlar.

Sobre rodes, *Convent de Jerusalem*, 1958.
Arxiu Iván Esbrí.

Així Regino Más practica, com molts artistes, un tipus de falla local i costumbrista, però va ser gossat i contestatari de forma notable en la seua etapa de màxim esplendor a les dècades de 1940 i 1950 quan fer el rogle a les seues falles era religió. I estes es veïen en silenci i es comentaven en casa, donada la corrossiva crítica -bén explícita en no poques ocasions com s'ha llegit- de les quartetes i dels ripios d'explicació i de relació de les escenes, que Regino ideava amb els seus poetes.

S'ha citat com tingué un greu agravi amb autoritats com Ramón Gordillo. Es documenta (Císcar, 2014: 64-321) que la censura actuà a tres falles seues: per un coronament amb una figura femenina de falda curta a *La vanitat* (1927); referències celestials a *Els que viuen del corder* (1951); qüestions de decor a *La moda* (1952); i la no nata *Concert internacional* (1945) per tema de diplomacia. De Regino Más és la frase "*Sense art no podríem expressar a les clares la crítica*", dita en entrevista a *El Coet* el 1953.

Quasi de forma immediata a la seua retirada, la sàtira fallera va virar cap a formes d'expressió pròpies de l'humor gràfic, amb acudits visuals ràpids i fàcils amb els artistes de la Generació d'Or Salvador Debón, Juan Huerta, Vicent Luna i Julián Puche, i altres com ara Manuel Giménez Monfort "Cotanda", Vicent Tortosa Biosca, Pasqual Gimeno, Àngel Azpeitia, Pasqual Carrasquer, Juan Martínez de la Barrera, Ramón Irazo o el inconformista Ricardo Rubert, amb qui Regino Más tingué moltes discrepàncies.

Esta línia va ser continuada després per artistes puntals com Josep Martínez Mollà i Josep Pasqual "Pepet", i per la Generació dels 70: José Manuel Alares, Vicent Agulleiro²², Manolo Martín, Andrés Martorell, Arturo Musoles, Vicente Lorenzo, Salvador Gimeno, Alberto Rajadell, Alfredo Ruiz, Josep Puche, Miguel Santaaulalia i Santiago i José Luís Ferrer "Regino" qui ha deixat per a la posteritat una definició del sentit temàtic de l'art-falla molt afí a la citada de Regino Más: "*El ninot necessita de criteri per deixar de ser un tros de cartó. La falla és denúncia i sàtira a parts iguals, sent eixe el seu treball fins acabar en el foc*".

²² Vicent Agulleiro Aguilera (1945-2008) va ser un dels aprenents més reeixits de Regino Más. Als anys 80, va viure un període triomfal versemblant al de Regino Más a la dècada dels 40, escola plàstica del qual Agulleiro portà a albors del segle XX. Així Vicent Agulleiro és altre dels artistes més influents de la història de les Falles.

De fet, si en alguna cosa poc menys que les teories al voltant de l'origen de les falles coincideixen²³, és en que allò que primer va ergir-se sobre una pira de canyots, o de restes de borumballa, o de trastos, o sobre una peanya és un ninot; i este proclama la falla com composició artística en una evolució que també encara té buits en la seua exposició, sobretot en el relatiu al període de finals del segle XVII. Aquell ninot es servia d'una mena de llegenda crítica al·lusionista a algún veí de la barrida o a un fet local esdevingut, que provocava la rialla del públic i l'ofensa del retratat.

La crítica fallera entesa com humor narratiu, denúncia i reflexió, sàtira social, caricatura grotesca i picant ha quedat darrerament eclipsada pel favoritisme i apreciació de la falla i del ninot des d'uns valors formals que, a més, són defintits amb no poques anomalies lingüístiques i accepcions incorrectes²⁴.

Si bé falles com *Meteorologia de la vida*, de José Lafarga i Carlos Corredera, a Sueca-Literat Azorín, el 2013; *Tirant lo Banc*, de José Latorre-Gabriel Sanz i Antoni Ortiz "Ortifus", a Na Jordana, el 2014; o *¡Barbaritats!*, d'Alejandro Santaaulalia, a l'Antiga de Campanar, el 2015, totes recordades per la seua àcida crítica són demostració de que es manté la tradició de la falla com expressió material de l'escarni d'allò dolent. Tal vegada eixes serien falles que hui Regino Más plantaria.

Consultes

- Joan Castelló, periodista i membre de l'AdEF.
- Pepe Palanca, actor i artista.
- Manuel Sanchis, director de Cendra.
- Fallas 37. El arte en guerra*, Óscar Martín, Xerea Films, 2013.
- Extra Falles 1969 *Las Provincias*.
- Llibret de la Falla Pi i Margall-Cirilo Amorós, any 1933.
- Llibret de la Falla de la Plaça del Cabdill, any 1942.
- Llibret de la Falla dels Ferrovianis i Tramviaris, any 1944.
- Llibret de la Falla del Comerç-Plaça del Mercat Central, anys 1944, 1945, 1950, 1953, 1954 i 1955.
- El Coet*, anys 1947, 1953 i 1962.
- El Turista Fallero*, anys 1942-1955 i 1958.
- Nova Cultura*, número extraordinari Falles 1937.
- Pensat i Fet*, anys 1921-1936 i 1940-1942.
- ARIÑO VILLARROYA, A. (dir.) (1990): *Historia de las Falles*, València, Levante-EMV.
- ARIÑO VILLARROYA, A.; BORREGO PITARCH, V.; HERNÁNDEZ MARTÍ G. M. (1993): *Los escultores del fuego. Aproximación a la historia del Gremio Artesano de Artistas Falleros de Valencia*, València, Diputació de València.
- BORREGO PITARCH, V. (coord.) (1995): *Barrejat de cinema amb falles*, València, Fundació Ausias March-Congressos Jaume I.
- CASTELLÓ LLI, J. (2015): "Tú que tot ho vares ser... i ara renaixes com l'Au Fènix de les Falles. Breu història de la comissió de la Plaça del Mercat Central", *Llibret Falla Joan d'Aguiló-Gaspar Aguilar*, València, Associació Cultural Falla Joan d'Aguiló-Avinguda de Gaspar Aguilar, 217-239 pp.
- CÍSCAR JUAN, S. (2014): "Anotacions i marques de censura en els esbossos de falles (1888-1971)", *Llibret Falla Ramón y Cajal*, Torrent, Associació Cultural Falla Ramón y Cajal, pp. 64-321.
- COLL FORNÉS, J. J. (2009): *Mirar les falles de Gandia 1876-1946*, Alcoi, Tivoli.
- DD.AA. (2006): *La Festa de les Falles*, València, Consell Valencià de Cultura.
- ESBRÍ ANDRÉS, I. (2013): "La falla clàssica 1940-1990. Academicisme, variants i obertura", *Llibret Falla el Canet*, Cullera, Associació Cultural Falla el Canet, pp. 136-138. ---(2014): "Falles metropolitanas", *Revista d'Estudis Fallers*, 19, pp. 36-43. ---(2014): "Falles, fogueres, República i Església", *El Verí del Foc*, 8, pp. 52-61.
- FERNÁNDEZ GIMENO, L.; MOZAS HERNANDO, J. (2017): "75 anys de falles a la Plaça de l'Ajuntament 1942-2016", dins *Llibre Faller 2017*, València, Junta Central Fallera, pp. 162-201.
- HERNÁNDEZ MARTÍ G. M. (coord.) (2002): *L'Indult del Foc. Catàleg raonat de la col·lecció de Ninots Indultats del Museu Faller. Volum I (1934-1962)*, València, Ajuntament de València.
- MARÍN GARCÍA, J. LL.; MOZAS HERNANDO, J. (coord.) (2010): *Guia del Museu Faller de València*, València, Associació d'Estudis Fallers.
- PÉREZ CONTEL, R. (1995): *Ninot de falla. Escultura folklòrica valenciana*, València, Albatros.
- PÉREZ PUCHE, F.; LLADRÓ CARBONELL, V. (1978): *Fallas en su tinta: 1939-1975*, València, Prometeo.
- SANCHIS AMBRÓS, M. et alii (1999): *Regino Más. Historia de una época*, València, Albatros.
- SOLER I GODES, E. (1978): *Las Falles 1849-1977*, València, autoedició.
- VIDAL CORELLA, V. (1983): *Historia gráfica de las Falles*, València, Caja de Ahorros de Valencia.
- <<<http://unnouparot.hol.es/2014/07/mes-enlla-dels-valors-formals/>>> "Més enllà dels valors formals", bloc Un Nou Parot (consulta novembre 2017).
- <<<https://www.districtofallas.com/historia/regino-mas-artista-mitico/>>> "Regino Más, artista mítico", bloc Distrito Falles (consulta novembre 2017).
- <<http://cadenaser.com/emisora/2017/03/01/radio_valencia/1488370624_151881.html?ssm=fb>> "La ciudad de Regino Más", web Cadena Ser Radio Valencia (consulta novembre 2017).

Tradició clàssica i academicisme al servei de la crítica

Per Alejandro Lagarda • Llicenciat en Història de l'Art i membre de l'Associació d'Estudis Fallers

A nivell estètic, la figura de Regino Mas suposa la culminació d'un model de falla que definirà quasi dos dècades d'aquest format. Per la seua qualitat i reconeixement públic i oficial, es convertirà en el model hegemònic immediatament posterior a la guerra civil i a la "redirecció" estètica i temàtica de les falles com a conseqüència de la victòria franquista. Victòria que implantarà una visió unilateral de l'obra, tot desactivant, de manera més profunda, el poder subversiu i/o crític de les propostes falleres. Regino Mas s'hi estableix, llavors, com la culminació d'un "classicisme" faller -entenen aquest com una etapa de consolidació d'un format i el desenvolupament d'una consecució estructural i figurativa que, amb variacions, s'ha mantingut fins a l'actualitat- que estableix una manera de fer respectada, acceptada i, no menys important, premiada i reconeguda. Tot, des d'un coneixement ple de la tècnica i dels referents que, per a un artista format en l'espectre de la Belles Arts, són els habituals i vinculats al "Gran Art"; com una manera de dotar de prestigi cultural a un format creatiu que, paradoxalment, va nàixer amb una voluntat més crítica que plàstica.

No obstant açò, i malgrat les notables limitacions temàtiques i de contingut de l'època per la implacable censura -aplicada en diferents graus des de quasi els inicis del format-, Regino Mas va saber desenvolupar de manera notable un contingut crític-satíric de completa actualitat en el moment de la seua realització. Contingut que connectava, de manera directa, amb el quèfer quotidià del valencià mitjà que s'acostava a les seues populars obres. La crítica, per exemple, a l'estraperlo, a la pujada de la llum o a la sempre reaccionària crítica a la modernitat o a un suposat alliberament de la dona -connaturals, per desgràcia, a la cosmovisió de l'època- permeten fer una radiografia no únicament dels temes d'interès a nivell popular en entendre's les falles com un art de masses, també a la crítica que, de manera general, s'hi establia a partir d'eixos mateixos temes. Bona mostra d'açò són, òbviament, els nombrosos ninots indultats de Regino que posseeix el Museu Faller quasi sempre amb una doble lectura.

Perquè la ironia a l'hora de desenvolupar els temes és una de les característiques de l'artista. I, aquesta, a més, no deixa de desenvolupar-se també d'una manera complexa en la concepció material de l'obra, repleta de referències a l'art clàssic i a objectes en els quals poder recrear un academicisme basat en la monumentalitat i l'impacte d'allò pretesament artístic, gràcies al classicisme en l'escultura i al naturalisme en la pintura. La facilitat de lectura associada a determinades obres d'art -destacant, com és obvi, la seua reproducció del Moisés de Michelangelo per a la Plaça del Mercat el 1944 "La llei de l'embut"- permet agilitzar la comprensió del contingut. Sense obviar, evidentment, el potencial escenogràfic de moltes de les seues construccions, petjada necessària de la seua formació acadèmica. Com

Tradició clàssica i academicisme al servei de la crítica

també va demostrar en la seua revisió del cèlebre So Quelo per a la Comissió del Foc, amb la figura geganta i naturalista del personatge per a desenvolupar, al voltant d'una construcció quasi arquitectònica, el contingut de la crítica.

Precisament, eixe gust per cert academicisme estètic és l'excusa perfecta de Regino per la seua potent crítica. Reproduir grans ítems de l'Art, l'expressió públicament acceptada d'un saber fer material que, sense apartar-se de la convenció, permet associar uns valors vinculats a certa noció de bon gust imposada des del nou ordre. Però darrere d'eixa façana plàstica, la ironia de Regino s'estén des de la base. "La llei de l'embut", per citar-ne novament l'exemple més reconegut, transforma irònicament la solemnitat del Moisés i la seua vinculació a la llei de Déu en el desenvolupament de la terrible realitat de l'estraperlo i de la precarietat social del 1944. La ironia absoluta es demostra també en el que va ser el ninot indultat d'aquell any "Dos de les germanetes dels pobres" on l'estètica naturalista, acadèmica o barroquitzant dels seus coronaments es torna deformitat i caricatura, no sense certa mirada paternalista davant la situació de molts dels seus congèneres, testimonis vius i recents de la guerra civil. Com també ocorre en el seu ninot indultat de "La becadata" per a la Falla de la Plaça del Mercat Central 1947, amb la vella estraperlista adormint al nèt.

Així, en molt pocs anys, trobem diferents propostes amb un coronament que compleix aquestes característiques, com és el cas del Mercuri de "El comerç" (Plaça del Mercat Central 1946), o el cèlebre Laocoon de "Lluita Lliure" (Plaça del Mercat Central 1948). Aquestes propostes exemplifiquen el que serà la dualitat constant en la producció de Regino i que s'estendrà a la manera de fer de molts artistes. Com es veurà, més tard, en les nombroses falles plantades en la Plaça del Cabdill, especialment per Vicente Luna: referència grandilocuent i academicista d'un ítem cultural com a "tapadora" al desenvolupament crític amb una estètica oscilant entre el naturalisme i el grotesc.

Destacant, a més, en aquest procés, un ús absolutament lliure d'eixos ítems aportats per la tradició cultural occidental que també desenvoluparia, però exemple, en la realització d'escenografies per a produccions cinematogràfiques. Un bon exemple el constitueix la falla "Ràdio Jerusalem" per a Convent Jerusalem 1950. Corona la ràdio una reproducció del bust de l'Apol·lo del Belvedere, quasi en un joc d'elements que ens retrotrau a la pintura metafísica de Giorgio de Chirico. No cal obviar, en cap cas, el caire surrealista de moltes d'aquestes produccions.

No es pretén, de tota manera, una reproducció modèlica de les obres originals més enllà d'aquells aspectes que puguen resultar decisius per a la lectura del contingut. El cas de Cibeles ("Subvencions" Plaça del Mercat Central 1954) és clar: es transformen elements i posicions que faciliten la comprensió temàtica, emprant la figura de la deessa -i la seua vinculació a Madrid- però canviant-li els atributs per una vidriola. No són, per tant, reproduccions "exactes". En primer lloc, perquè en

Tradició clàssica i academicisme al servei de la crítica

els segle XX ja no tindria cap funció ni mèrit copiar de manera hàbil una escultura clàssica. I menys en un art de signe popular. I, en segon lloc, perquè el discurs de l'art faller és anticànonic. Selecciona aquells elements que, per la seua notorietat o potència plàstica o escultòrica, són útils o manejables per a l'artista. Unió perfecta del coneixement de la tradició cultural per part de l'artista i el seu ús i derivació específica en el format faller.

Les falles són, en la seua gran majoria, una extensió del kitsch lligada a una creació popular. Parlar de kitsch no és, en cap cas, parlar amb menyspreu de les capacitats creatives dels artistes. Però és cert que, com succeeix amb l'arbitrarietat en la selecció i desenvolupament en les falles dels elements clàssics, el "pastitx" és la categoria fonamental en l'àmbit creatiu faller. O ho és, almenys, en la manera més estesa i generalitzada d'entendre l'obra fallera de la qual Regino va ser un dels màxims exponents a través del "reciclatge" en clau fallera del model acadèmic.

Com recorda Vicent Borrego¹, el kitsch, en paraules d'Abraham Molés, es nodreix tant de la imatge com del contingut de manifestacions artístiques superiors sense arribar a transcendir-les, i encara que no manca de creativitat, no participa mai de la reflexió intel·lectual que propicia l'aparició o la invenció d'una obra d'art. A través de la citació i de l'apropiació, els elements extrets d'altres períodes culturals, com el classicisme, apareixen en les falles desconnectats per complet del procés intel·lectual, històric i social que els va donar origen. Però aprofitant la seua notorietat icònica.

Però Regino no únicament recorre al ús irònic de grans models de l'Art, també al gust per l'objecte gegant suposarà un altre model a seguir en la consecució dels coronaments de falla que farà furor a partir dels 40 i tractats d'una manera escultòrica impecable. Aquests elements suposen un impacte visual que ha convertit a moltes de les seues obres en icòniques. Però sempre, amb l'assimilació irònica de molts d'eixos objectes quasi a la manera de paradoxes visuals: l'acordió per a criticar la invasió de les noves músiques a "La música" (Falla Barcas-Don Juan de Austria 1942), un canelobre barroquitzant i artístic per criticar la pujada de la llum ("La plaza del Mercat la llum ha solucionat" Plaça del Mercat Central 1945). I un llarg etcètera.

La lectura de l'obra de mestres com Regino hauria d'aprofundir en eixe aspecte: el desenvolupament del discurs seqüencial de la crítica a través de les escenes com a gir irònic del valor artístic exclusiu del coronament, d'acord amb la cosmovisió de l'època, més enllà de la descripció formal o estètica com, per desgràcia, succeeix en la majoria d'anàlisi del format faller.

BIBLIOGRAFIA:

- A.A.V.V., (1999): *Regino Mas: Historia de una época*. València, Albatros.
- ASSOCIACIÓ D'ESTUDIS FALLERS, (1996): *La Festa de les Falles*, València, Consell Valencià de Cultura.
- ARIÑO, A. et al., (1990): *Historia de las Fallas*. València, Levante-EMV.
- ARIÑO, A. (dir.), (1993): *Los escultores del fuego. Aproximación a la historia del Gremio Artesano de Artistas Falleros de Valencia*. València, Diputació de València.
- HERNÁNDEZ, G., (1996): *Falles i Franquisme a València*. València, Afers.

L'indult del foc

Per **Gil-Manuel Hernández** • Director del Museu Faller de València

Regino Mas fou una de les persones que més aportacions concretes i reeixides ha fet a la història de les Falles. Ell fou el constructor de les quatre falles antifeixistes encarregades per la República instal·lada a València en 1937, un dels principals impulsors del Gremi Artesà d'Artistes Fallers en els anys quaranta i artífex destacat de la creació de la Ciutat de l'Artista Faller, considerada la primera ciutat temàtica de l'Estat espanyol, per no parlar de la seua exitosa carrera com a artista faller, probablement el més gran de tots els artistes fallers. Però ja en els anys trenta del segle passat Regino Mas feu una aportació que es revelaria essencial per a l'evolució de la festa: la creació de l'Exposició del Ninot, una idea presentada per l'artista en 1934 amb el nom de l'Indult del Foc, i constituïria el principal fonament del futur Museu Faller de València.

Cal recordar que en la Cavalcada d'Exaltació del Ninot del 1933 ja es va proposar un indult per votació entre tots les figures presentades per les comissions a la desfilada. Es tractava d'una anella més de la cadena que portaria a l'indult oficial del primer ninot. La proposta específica, firmada per Regino Mas Mari l'any 1934 i presentada al concurs de l'Ajuntament per a instaurar nous actes en el programa de festes, no fou una idea original que brollara per generació espontània. Ben al contrari, podem desxifrar-ne els ingredients. Regino Mas, com a bon professional faller, era un coneixedor conscient de la pràctica espontània de l'indult del foc, que s'arrossegava des de feia temps en la festa de les Falles, al mateix temps que va saber unir sintèticament altres elements marcats pel costum, com ara les cavalcades.

A més a més, a partir del moment històric de la introducció en el món de les Falles de la falla artística, es donaren tots els elements perquè cobre valor la idea de un museu del folklore valencià, que combinaria la reivindicació del valor de la terra i, atés que les falles estan fetes per professionals i especialistes de les arts plàstiques, del seu valor "com a obra d'art". I és precisament dins d'esta dimensió artística de les falles quan començarà el lament per la destrucció de l'obra creada.

A la ciutat de València, les primeres referències que poseïm sobre les diverses temptatives de creació d'un Museu Municipal del Folklore daten de la dècada dels anys vint del segle passat. Un museu del qual acabarien sent part integrant també els ninots procedents de diferents monuments fallers. Vicent Blasco Ibáñez fou un dels primers a considerar la creació d'un museu etnogràfic i de folklore. Per a dur a terme tan ambiciós projecte, Blasco Ibáñez sol·licitava la col·laboració de tots els escriptors i artistes plàstics de la terra. Després de proposar quin era l'edifici més idoni per a allotjar la col·lecció, instava l'Ajuntament perquè l'habilitara per a este ús.

¹ BORREGO, Vicent: "El vessant estètic" en ADEF (1996): *La Festa de les Falles*, València, Consell Valencià de Cultura, p. 91

Al voltant del 1924 sembla que l'Ajuntament de València mantenia viu l'acord de crear un museu basant-se en la idea de Blasco Ibáñez, ja que un dictamen municipal de la Comissió de Fires i Festes que data d'aquell any i que hui es conserva a l'Arxiu Històric Municipal proposava l'indult del ninot "para evitar la total destrucción de la obra artística". La comissió suggeria que s'hauria d'autoritzar el jurat perquè "solicite de los propietarios de las mismas [les falles] la cesión al Ayuntamiento de aquellos detalles que a su juicio pudieran destinarse al Museo Municipal cuya creación tiene acordada la Corporación" (Arxiu Històric Municipal, Governació, Fires i Festes). En tot cas, l'habilitació d'un espai públic per a este propòsit no prosperaria, almenys de forma immediata.

Dins de tota esta dinàmica de la festa de les Falles, tampoc pot causar-nos estranyesa la carta d'A. J. Costa adreçada a l'alcalde i reproduïda pel diari *La Correspondencia de Valencia* el 24 de març de 1928. L'escrit, a banda de proposar l'ampliació del programa de festes amb la realització de dos nous actes, també proposava la creació del "museo del traje regional" amb la col·laboració de comissions de falla que aportaren vestits d'algun mèrit i de caràcter antic, que de vegades portaven els ninots en escenes de figuració de costums o d'exaltació de la personalitat valenciana.

S'haurà d'esperar a l'etapa de la Segona República perquè es genere la conjuntura favorable que reactive el projecte d'un Museu del Folklore Valencià. L'aflorament del multipartidisme com a fenomen propi d'un règim participatiu ocasionà l'aparició de nombrosos partits valencians que, per bé que amb matisos, reivindicaren l'autogovern i fruíren d'un protagonisme destacat en la lluita per l'estatut i en la defensa cultural valencianista. Fou, per tant, este un període de notable espenta per a l'activitat cultural, en la qual una plèiade de compromesos i joves artistes, escriptors i intel·lectuals s'esforçaren per la modernització i superació del localisme al qual havien arribat l'art i la literatura anteriors, i mostraren la seua preocupació per una represa cultural i lingüística de qualitat.

L'any 1933, el projecte del futur Museu del Folklore Valencià era un tema de candent actualitat i, com a tal, acaparà la crítica de les falles. El cadafal de la plaça del Mercat Central, fet per l'artista Lluís Dubón Portolés, feia paròdia humorística de la iniciativa. El propi Regino Mas també féu paròdia del museu en el cadafal dels carrers Pi i Margall-Ciril Amorós, que obtingué el primer premi de totes les categories d'aquell mateix any. Es tractava d'una falla dissociada en diverses escenes. La principal tenia per coronament un colossal hortolà, símbol del poble valencià, que presidia una exacta reproducció del Palau de l'Exposició, davant del qual i separats per grans mènsules s'exhibien com a "peces museables" iròniques relíquies pertanyents a personatges i tipus populars valencians: el bou que pintà Koki; la guitarra del mendicant i desentonat cantant d'òperes i sarsueles Josep Segarra, *Gayarre*; la deslluïda casaca de l'excèntric Don Pepito Villalonga; la cistella de Miquel Arnau, el cèlebre pardalet que venia als xiquets pardalets de fang recoberts de plomes; la toca de Rita la carabassera; l'ull de vidre del venedor de periòdics Ull de Bou, anunciador dels més esgarrifosos crims; el ciri de Mister May, alemany resident a València i assidu a totes les processons, i molts altres. La segona escena tenia caràcter apològic i, segons el llibret (Juan 1933), representava l'arribada al Museu d'un seguici integrat per personatges i elements característics del nostre folklore. En una tercera escena, la figura al·legòrica d'una valenciana mostrava als espectadors dos corones de llorer per a retre homenatge als màxims responsables de la iniciativa: Maximilià Thous, com a encarregat de la represa de constituir el Museu, i el poeta, novel·lista i dramaturg Enric Duran i Tortajada, per haver confiat i defensat la viabilitat del projecte davant l'administració, com a president de la Comissió de Monuments i regidor de l'Ajuntament republicà.

Serà, per tant, en la tradició d'indultar ninot i en les propostes de creació d'un Museu del Folklore, on s'inspirarà Regino Mas per a la seua proposta del 1934 anomenada "L'indult del foc". El projecte presentava com a novetat l'exposició i exhibició dels ninots en una sala, i la participació en la salvació del foc d'una cavalcada folklòrica de solidaritat amb l'indultat. Un recurs que, com acabem de comprovar, Regino Mas ja havia utilitzat un any abans en l'escenificació de l'argument de la falla dels carrers Pi i Margall-Ciril Amorós.

El 1934 es farà de notar amb més protagonisme l'Associació d'Artistes Fallers, que uns anys abans ja havia fet acte de presència en la festa de les Falles. L'Ajuntament, amb l'assessorament artístic de Manuel Giménez Cotanda, convocarà un concurs d'idees per a millorar els actes i festejos de la Setmana Fallera. Regino Mas

presentarà un projecte titulat "L'indult del foc", que tenia com a element protagonista el ninot, amb una exposició i una cavalcada folklòrica de complement. Era el projecte del tres en un. En primer lloc, recollia l'antiga idea municipal de salvar del foc un element de falla amb destinació al Museu del Folklore. En segon lloc, respectava la tradició de les diferents modalitats d'indults fallers amb les seues desfilades d'acompanyament. I en tercer lloc, era una solució participativa i democràtica per a augmentar els fons del Museu Folklòric de la ciutat.

El document presentat per Regino Mas al concurs d'iniciatives porta data del 15 de febrer de 1934 i encara es conserva a l'Arxiu Històric Municipal (Governació, Fires i Festes). L'escrit esta firmat de pròpia mà pel mateix Regino Mas i diu:

Els artistes falleros trien un ninot cada u de la seua falla y el porten a la Llonja uns dies enans de que s'encomense la Semana Fallera, per a que esta s'encomense en una exposició dels millors ninots que han de figurar en les falles. En esta exposició se premia o se tria el que per estar mes ben fet, per ser més preios o per lo que siga, mereixca que, a juí de un jurat, se l'indulte de la cremá.

El dia de la plantá cada artiste s'emporta el seu ninot, inclús el indultat y el posa en la seua falla. Y el ultim dia, avans de cremar les falles, a poqueta nit, ixen del Museo municipal del Folk-lore les dansetes, la Moma, els misteris y tots aquells tipos valencians qu'el temps ha arrinconat en lo Museo, els quals formant cabalgata, entre musiques y llums, van a endurse el ninot indultat del foc y se'l enduen en ell al Museo per a que se conserve allí com una cosa que en un moment formá part del esperit popular y de l'anima de Valencia.

La repetició anyal d'esta festa crearía una colecció de figures artístiques molt interesant per a el folk-lore valencia.

És significatiu que l'exposició, el mecanisme per a l'indult del ninot, que pràcticament no ha variat des del 1934, nasca d'un artista. Amb este mecanisme, l'exposició pública d'un treball seleccionat prèviament en funció de la seua qualitat, l'artista deixa de ser un agent anònim dins de l'àmbit de l'artesanía fallera, com puga ser-ho un dissenyador de teles. Un museu de cultura popular (embrió del futur Museu Faller de València), en el qual normalment el comportament social i estudi antropològic prevalen sobre l'individu, queda marcat per este concurs en el qual un artista presenta —i açò és el més important— un objecte que amb els anys acabarà convertit en mític i pròxim a les tesis d'un museu de belles arts. No debades la proposta naix en una època en la qual està començant a fonamentar-se la mitologia de l'artista faller i la primera generació de grans mestres cridats a perdurar en la història de la Falles.

Acceptat el projecte amb unes lleugeres modificacions, la Comissió Municipal de Festes n'encomanarà la realització a l'organisme rector de la festa. El Comitè Central Faller va fer públics dos comunicats a través de les pàgines dels diaris que s'editaven a la ciutat de València. El primer, datat l'11 de març de 1934, és un avís dirigit a les comissions:

Se pone en conocimiento de todas las comisiones de fallas de Valencia que mañana lunes, desde las nueve de la misma hasta las doce de la noche, en los sótanos del Mercado Central podran depositar la figura que preferian de su falla para que figure en la exposición del "Ninot de falla". Se advierte que cada figura debe ir provista de su medio de sustentación. El secretario, Vicente Llopis.

El segon comunicat del Comitè, del 12 de març, va destinat als ciutadans i al públic en general per a fer que visiten la primera exposició i participen en la votació d'elecció del millor ninot. Està redactat a l'estil d'un anunci notícià, i persegueix la intenció claríssima d'assegurar l'èxit del nou acte:

Este Comité, con el objeto de popularizar las fiestas de las fallas y con el fin de superar posiblemente los festejos de años anteriores, ponemos en conocimiento de todos los valencianos y al público en general, que los días 13, 14 y 15, en los sótanos del Mercado Central tendrá lugar la primera Exposición fallera del Ninot, que consistirá en la presentación de un ninot de cada falla para que por medio de una votación popular se indulte de la crema al ninot que por mayoría de votos haya sido elegido como el mejor.

La primera exposició aconseguí un magnífic èxit, ja vaticinat anys arrere per Soriano. El veredicte emés per les 30.000 persones que exerciren el seu dret al vot, va fer guanyador de l'indult, per 23.000 vots, el grup fet per Vicent Benedito per a la falla de la plaça del Mercat Central. L'escena representava una anciana amb la seua néta, i pel seu tipisme complia el requisit establert en el projecte de Regino Mas, ja que des del punt de vista del contingut resultava idònia per a ser exhibida en el Museu del Folklore.

Una vegada retirat de l'exposició i situat al lloc del cadafal per al qual s'havia concebut, el ninot indultat del 1934 fou replegat del seu emplaçament durant la vesprada del dia 19 per una comitiva costumista. El seguici de la primera cavalcada folklòrica es concentrà a la plaça del Mercat Central per a acompanyar les figures de la vella i la néta fins al Palau de l'Exposició, i estigué constituït per hortolans abillats amb saragüells (ALP 1935) i per grups folklòrics i populars¹.

Els tres actes que hem descrit anteriorment (exposició, indult i cavalcada folklòrica) anaren complementant-se amb altres novetats fins a l'esclat de la Guerra Civil. El 1935 i el 1936, que havia presidit les carrosses oficials, desapareixerà i serà reemplaçat per les falleres majors amb les seues corts d'honors, que a partir d'ara ocuparan el tron simbòlic de tota la festa fallera i seran el motiu principal de l'al·legoria dels carros triomfals. Al mateix temps, es redefiniran les competències de les tres parts directament implicades en la festa: el Comitè Central Faller s'encarregarà de controlar les comissions falleres, l'Associació d'Artistes s'ocuparà de premiar l'originalitat artística de les comparses de la Cavalcada del Ninot i l'Ajuntament, amb la seua participació institucional, de presidir l'espectacle ritual de la crema de les carrosses per a satisfacció dels convidats oficials la nit del 19 de març. Un acte que, des del 1932, com hem explicat anteriorment, servirà d'arrel per a la instauració de la futura falla oficial. Precisament l'any 1935, l'alcalde, Manuel Gisbert Rico, també farà seua esta idea i proposà fer una foguera amb les carrosses de la cavalcada d'aquell any i les còpies dels ninots presentats a l'exposició (còpies que aquell any es van fer de manera puntual a fi de prorrogar la durada de la mostra fins al 19 de març pel conflicte d'interessos entre els organitzadors). A les carrosses i a les rèpliques dels ninots se'ls botaria foc una volta s'hagueren cremat les fallas, en un nou intent de crear un acte conjunt de culminació espectacular de la Setmana Fallera.

La Cavalcada del Foc, que davall diverses denominacions es duia a terme des del 1932, es convertí finalment en la Cavalcada del Ninot. Este seguici còmic obria la Setmana Fallera i cada ninot, abans de ser presentat a l'exposició, era acompanyat per figurants, comparses humorístiques i carrosses de cada comissió fallera, les quals desenvolupaven de manera animada o estàtica algun tema jocós relacionat amb el tema de la figura o de la respectiva falla. Així, es perfilava definitivament una seqüència ritual festiva, de manera que l'indult del ninot començava i acabava amb dos cavalcades: la Cavalcada del Ninot i la Cavalcada Folklòrica. D'esta manera, totes les activitats falleres relatives a l'indult del ninot es posaren al servei d'un projecte municipal: la creació del Museu del Folklore, sala d'exhibició on els ninots indultats passaven a formar part d'un context més ampli, juntament amb altres manifestacions tradicionals i d'art popular.

En suma, la iniciativa de l'Indult del Foc proposada per Regino Mas tingué un èxit incontestable, i encara hui en dia l'Exposició del Ninot, que des de 2016 ha recuperat la marca "L'Indult del foc" per donar cobertura a un seguici d'activitats culturals relacionades amb la cultura de la falla, atrau a milers de visitants. Vist amb retrospectiva, l'aportació de l'artista Regino Mas també va resultar capital per a la progressiva constitució del Museu Faller de València, arran de la idea primigènica d'un Museu del Folklore, que té com a principal col·lecció tots els ninots indultats des de 1934. Com és de justícia, en la porta del Museu Faller hi ha instalat un bust en bronze de Regino Mas, esculpit pel llorjat artista Vicent Agulleiro. Eixe bust testimonia el deute que les Falles tenen amb artista que a més fou un autèntic activista cultural i un home capficat en que el seu treball deixarà una considerable i perdurable empremta en la festa fallera, com afortunadament així ha sigut.

L'artista en paral·lel a les fallas

Per Juanjo Medina • Revista Cendra

La producció no fallera de Regino Mas la podem compartimentar en tres èpoques ben diferenciades. La primera quan comença sent un xiquet la seua vida laboral, encara sense a penes contacte ab les fallas; la segon, imposada en part per els nous governants per a crear un nou ordre artístic per a les fallas i ja ab certa rellevància professional dins del mon faller; i la tercera una vegada ja encimbellat com a màxim referent de l'art efímer del foc, i en l'ocàs de la seua vida professional.

D'aprenent a mestre valorat

Els primers passos de Mas al món artístic els va donar a una prou curta edat, al fer d'aprenent de son pare també Regino de nom i pintor decoratiu de professió. Entre atres llocs va fer eixos primers passos als treballs de construcció del recinte de la fira Regional celebrada a la ciutat de València en l'any 1909, i en la decoració ab pintures murals de les cases, moda molt boiant en les primeres dècades del segle XX. És precisament buscant treballs relacionats ab la construcció de l'Exposició Regional quan Regino pare i fill entren en contacte ab el que va ser el primer taller de decoració que funcionava a la ciutat *Art & Crafts*, fundat per Tadeo Montesinos Villalba i Vicent Benedito Baró.

En estos anys sempre havia un treball menor, però adequat per a que el jove Regino demostrara que dominava el dibuix. Va ser eixa facilitat per al dibuix la que provoca que ingresse en l'Escola d'Arts i Oficis combinant els estudis ab alguns treballs per a poder ajudar en la dèbil economia de la familia, que s'havia tingut que traslladar a València buscant una sort millor, i també per a pagar les classes a l'Escola. A més comença a realitzar treballs d'escenografia ab només dotze anys, per a obres teatrals que es programaven al Centre Parroquial de Sant Valer. Se li dona tant bé este estil decoratiu i son tant altes les possibilitats que veu en estos treballs que, sense remuneració i no més per adquirir més coneixements i aprendre tècniques noves, Regino acudix al taller d'escenografia del Teatre Apolo, dirigit Vicent Pastor, el taller estava dalt del propi teatre, que s'alçava al carrer En Joan d'Àustria i que va ser derribat en l'any 1969. Estos coneixements els aplicarà després als seus treballs futurs al cine internacional, i també a les fallas on els jocs de tamany de les figures o elements, li permeteren dotar a les seues composicions d'una profunditat poques vegades aconseguida fins el moment.

Després de la mort del Sr. Pastor, i al tancar-se el taller que este dirigia, Regino entra al taller d'Enrique Guillot, que junt als seus quatre fills i el seu nebot realitzen treballs de pintura decorativa en domicilis i seus de diferents entitats. Entre atres, i com a mostra dels treballs que s'encarregaven al taller, es conserven les pintures murals del Ateneu Suecà del Socors, que se poden visitar encara a la ciutat de la Ribera Baixa, encara que el seu estat de conservació dista molt de ser el millor.

Part dels murals pintats per el taller d'Enrique Guillot l'Ateneu Suecà del Socors. Arxiu Manuel Sanchis Ambrós.

¹ A continuació, es detallen els grups folklòrics seguint l'ordre en el qual desfilaren, segons la relació publicada per la premsa: 1) els minyons, 2) trompetes i tabalots, 3) el Calendura d'Eix (autòmat del rellotge de l'Ajuntament d'este municipi), 4) estafeta i ambaixada mora d'Alcoi, 5) dolçaina i tabalet, 6) la cançó popular del sereno i la serena, 7) la dansa dels nanos, 8) els cavallets d'Alcoi, 9) els Porrots de Silla o homes de la força, 10) la banda del tragueta, 11) el contraban d'Ontinyent, 12) l'agüelo Cuc i l'agüela Puala, acompanyats del Reguiny i el Desfici, 13) els dolçainers de Tules, 14) tipus populars: la delicada de Gandia i la comare de Foios, 15) tipus populars: el ferrer de Tibi, Tita la carabassera i l'organista de Sollana, 16) el toc del caragol, 17) les gaiates de Castelló, 18) la cuca fera de Morella, 19) la roca Diablera, 20) els clavaris, 21) la roca de La fama i 22) la música vella.

Seria precisament a l'obrador dels Guillot on l'artista contactaria per primera vegada ab les falles, quan Enrique Guillot li encomana que pinte uns catxirulos que servien d'escenografia en la falla que plantaren el propi Guillot i Pepe Muñoz, sembla ser que a la plaça de l'Arbre en 1917.

Al taller dels Guillot coneix a molts dels grans mestres de la decoració i de les falles, professions estretament vinculades des de sempre, ja que els obradors d'escenografia o decoració aprofitaven els mesos fluixos de treball, normalment en hivern, per tal de construir els cadafals que els eren encomanats per al mes de març com una manera de complementar els pressupostos dels obradors. Allí aprèn tècniques pictòriques o de construcció de carrosses, de la mà de Ramón Andrés Cabrelles, o bé fusteria ab Carlos Cortina Beltrán, ab qui va col·laborar en nombroses ocasions. A més d'artistes com el litògraf i escriptor Rafael Sanchis Arcis, o el pintor Ramón Stolz, aprenent de tots ells diferents punts de vista professionals que, com ja he apuntat, li servirien per a dur a cap treballs ornamentals, construcció de carrosses per a cavalcades, decorats i atraccions firals. En esta època es quan planta la seua primera falla de la que trobareu complida informació a altres apartats d'este monogràfic.

El anar agafant contacte ab diferents professionals de tants i diferents camps li permetix començar a diversificar els seus treballs, col·labora així ab la publicació *Foc Valencia*, molt vinculada al grup Acció d'Art, que vas ser l'espurna del gremi d'Artistes Fallers. A la revista s'encarrega de retocar esbossos mentre va obtenint els seus primers èxits ab les falles, i proposa la creació d'un concurs per a indultar el millor ninot de les falles. És 1934 any en que també obri taller propi, del que eixiran alguns dels cadafals més rellevants de la dècada, així com algunes carrosses per a la Batalla de Flors.

Ab l'esclat de la Guerra Civil la ja consolidada carrera professional de Regino es veu interrompuda, per aflorar la part més compromesa de la seua personalitat, de manera que subscriu com a president d'Art Popular, nom ab que's bateja l'associació d'artistes valencians de diferents disciplines, el document de la "Alianza de Intelectuales para la defensa de la Cultura de Valencia", d'on sorgiran els últims treballs de l'artista previs al conflicte armat, com decorats i pancartes per a mítings o una tribuna alçada en la plaça d'Emilio Castelar, en la construcció i decoració de la qual Mas col·laborà activament, i en la que se realitzaren diferents activitats de caràcter polític. En estos anys i com a substitutiu del Nadal s'organitzà a la ciutat la *Semana Infantil*, en la que va participar confeccionant carrosses per a la cavalcada que es va celebrar. En estos treballs també participen artistes com Fernando Roda, Carlos Cortina, Gori Gallego, Archelós o Vicente Canet i José Soriano dissenyadors estos últims de les carrosses. També destacar que Mas va participar activament en les fallides celebracions de les falles de 1937, elaborant alguna de les peces que acabaren exposant-se a la Llotja, i en l'organització de les activitats que es relacionaren ab les falles aquells dies.

Per últim, en este període Regino va elaborar elements de distracció per al camp de batalla, complint un encàrrec de l'Estat Major de l'Exercit, com peces de camuflatge, carros de combat, canons o soldats de cartó. Este treball es va dur a terme de manera quasi clandestina, per Mas i altres artistes no mobilitzats.

Referent a les falles i diversificació de treballs

Després de la Guerra Civil Regino Mas és condemnat a sis mesos i un dia de presó, a més de la suspensió de tot càrrec públic que poguera ostentar, però el primer treball posterior al conflicte li va servir per a redimir part de la pena, commutada

En una de las bases del torreón de propaganda que la Alianza de Intelectuales para la Defensa de la Cultura alzarán en la plaza de Castelar, de Valencia, figurará este cuadro que evoca la heroica lucha sostenida por los defensores de Madrid. (Foto: Vidal Corella)

Regino i la seua dona pinten un dels murals que decoraven la tribuna alçada a la Plaça d'Emilio Castelar. Arxiu Manuel Sanchis Ambrós.

Cabuts de la Confraria del Remei de Lliria, durant la seua exhibició a l'exposició dedica a Regino Mas amb motiu del centenari del seu natalici. Arxiu Manuel Sanchis Ambrós.

també en part per les relacions que havia establert Regino amb membres de Junta Central Fallera integrants de la comissió Pl. de Sant Jaume. Gràcies a d'ells a Regino, i artistes com Carlos Cortina o Daniel Guillot entre altres, se li encomanà la realització desinteressada de falles així com la busqueda i organització d'altres artistes, alguns directament trets de la presó de Montolivet, hui seu de J.C.F., per que en 1940 Valencia plante falles.

En concret i junt als artistes David Cortés i Roberto Sanmiguel, entre altres, és convidat a erigir l'arc de triomf que presidirà a Madrid el *Desfile de la Victoria* de les tropes nacionals que es va celebrar el 19 de maig de 1939, i on el general Franco i la seua cohort de subordinats més directes visqueren tot l'acte. L'arc s'alçà en el Passeig de la Castellana a l'alçada de l'actual carrer de José Ortega i Gasset.

Sembla ser, i segons fonts orals d'alguns dels artistes que participaren en l'erecció de l'arc i la tribuna que havia als peus del mateix, que Regino i els demés treballadors es trobaven en l'interior de la tribuna, justament baix de les autoritats, com a mesura de seguretat de que l'estructura anava a resistir el pes de la gent, i no s'afonaria sobre si mateixa, ab la convulsió i conseqüències que eixe fet haguera provocat.

Aprofitant l'estància en la capital, i junt a Francisco Canet, Tedi Villalba i Francisco Prosper, Mas pren contacte ab la reviscolada industria del cine, al col·laborar en la construcció dels decorats de la pel·lícula *El huésped del sevillano*, dirigida per Enrique del Campo en 1939 i estrenada el 29 de gener de 1940. La pel·lícula està basada en la sarsuela del mateix nom ab música de Jacinto Guerrero, llibret de Juan Ignacio Luca de Tena i Enrique Reoyo, estrenada en 1926 ab notable èxit.

Al tornar a Valencia els anys quaranta del segle XX porten a Regino a la cúspide del seu treball a les falles ocupant-se d'establir el cànon estètic que encara perdura als cadafals, això si, seguint les pautes del *nou orde* faller propugnant per els nous rectors de la festa i resumit al discurs que va pronuncia a través dels micròfons de Radio Valencia el llavors Regidor Ponent de Cultura Martín Domínguez Barberá en novembre de 1939. L'èxit que aconsegueix en estos anys a les falles li reportarà nous encàrrecs fora de l'activitat fallera. Alguns dels primers son la construcció de carrosses per a la Batalla de Flors, encomanades per diferents entitats com la Coop. Llitera Valenciana en 1940, l'Agrupació de Premsa en 1942, l'Associació de

Premsa valenciana en 1943 i ja en l'any 1946 per a la pròpia Junta Central Fallera, obtenint ab totes elles algun que altre guardó destacable.

Atre treball d'esta dècada és la realització d'una sèrie de gegants i nanos per a la localitat de Lliria, elaborats entre 1949 i 1950 i que encara recorren els carrers de la població edetana, de la mà de la Confraria del Remei i de la Santíssima Trinitat els primers dies de cada mes de setembre. Les quatre parelles de gegants,

considerats els més alts d'Espanya per els confreres, representen als quatre continents coneguts en l'antiguitat, i estan composades per una parella de turcs, Àsia, uns gitanos, Àfrica, una de color, Amèrica, i uns senyorets que es signifiquen ab Europa. El grup de cabuts representa com els pecats ridiculitzen a la humanitat.

El resto del conjunt dels gegants es conserven quasi ab la factura original de Regino, excepte per un canvi de l'estructura de fusta davant el seu envelliment, i que

es va aprofitar per fer-la més curta i alleugerar-los els pes, mentre que els cabuts, molt deteriorats es renovaren de la mà de l'artista faller José Devis Fito, això sí, fent un nou buidatge dels motles originals de Mas. Estos processos de renovació es dugueren a cap als anys setanta del segle passat, i en l'actualitat se estan realitzant atres intervencions per mantindre les figures en bons estat, entre atres actuacions en 2016 es va netejar la pintura i renovar el vestit de la geganta que representa a Europa, i què encara era l'original de quan va ser construïda, a més de la neteja i consolidació de dos dels cabuts.

Un treball que a pesar de ser una falla i per tant no correspondria tractar-la a este apartat, va ser la que l'artista de Benifaió va alçar ab motiu del II Congrés Internacional d'Hosteleria, que es celebrà a la ciutat de Valencia en octubre de 1948, pero l'afegim al no haver estat encomanada per una comissió fallera.

El domini que Mas tenia del dibuix li va permetre realitzar gran quantitat de retrats, autoretrats, dibuixos -com la portada del programa de l'Opera Gran Gala organitzada per Junta Central Fallera ab caràcter benèfic, i celebrada al Teatre Apolo en 22 de desembre de 1943- o bé pintures costumistes, quasi durant tota la seua vida. D'estos treballs els realitzats per pur entreteniment o per homenatjar a familiars, i excepte les obres perdudes, permaneixen fins fa pocs anys conservats en l'àmbit familiar, constituint una mostra de la capacitat artística de Regino, la qual ha sigut qüestionada de manera injusta, per alguns dels seus coetanis o deixebles, i molt durament criticada prou vegades per els que des de la perspectiva del temps no més valoren les seues produccions per fotografia i des d'una òptica simplista de infravaloració de tot allò que s'acosta al concepte clàssic de falla, arraconat per alguns dels gurus de la renovació estètica de les falles, i del que Mas suposa un dels màxims exponents.

Programa de la Opera Gran Gala organitzada per J.C.F., amb dibuix de Regino Más. Arxiu Manuel Sanchis Ambrós

Internacionalització i últims treballs

Una major varietat de treballs entrava poc a poc al taller de Regino Mas ab el pas dels anys i la consolidació del seu segell personal com a garantia de qualitat en distints camps. Així els anys cinquanta del segle passat comporten diferents encàrrecs d'estands per a les fires de mostres de Valencia o Madrid, així com la realització de titelles per a entre atres la famosa Herta Frankel i la seua companyia *Los vieneses*, per a qui elabora la famosa gosseta Marilyn, així com atres personatges i alguns decorats per a les seues obres teatrals. També a principis dels cinquanta elabora una detallada maqueta del projecte de Gran Mestalla, que significaria la renovació del camp del Valencia C. F., encara que mai va arribar a realitzar-se tal i com estava projectat, el que sembla un signe identitari en els estadis del club valencianista. A més de construir i alçar diferents arcs de triomf per alguna que atra visita del Cap de l'Estat a terres valencianes.

Regino dins de la maqueta del Gran Mestalla. Arxiu Juanjo Medina Bonilla.

També comporta esta dècada la consagració fallera definitiva, si encara feia falta, per a Regino Mas, plantant en els dos emplaçaments més emblemàtics dels moment, Mercat Central en i Convent de Jerusalem, arrasant en les concessions de guardons ja que pràcticament tots els anys guanya el primer premi tant en secció especial com en primera. Estos reconeixements fa més significatiu, al produir-se en el millor moment faller de l'artista, el parèntesis de dos exercicis, 1956-57, en que Mas tancà el seu taller per "traslladar-lo" a Ciudad Trujillo, hui Santo Domingo, per a participar en alguns dels aspectes artístics de la *Gran Feria internacional de la Paz y la Confraternidad del Mundo Libre* que es va organitzar a República Dominicana, per part del govern del general Trujillo, com a promoció de les suposades bondats i possibilitats d'un país ab pocs recursos, però baix l'estímul de la pressió d'uns governants decidits a llavar la seua embrutada imatge davant la comunitat internacional per les reiterades violacions dels drets humans al país. La Fira es celebrà entre el 20 de desembre de 1955 fins el 31 de desembre de 1956, i participaren un total quaranta-dos països.

Esbós d'una de les carrosses construïdes a República Dominicana. Arxiu Manuel Sanchis Ambrós.

Regino, es traslladà ab la seua família i dotze operaris entre fusters, pintors i artistes fallers, conformant la tercera expedició que eixia d'Espanya cap al país caribeny, i prolongant la seua estància a l'illa per un període de set mesos. Allí, i com li havia proposat un dels coordinadors del projecte, el pintor madrileny Juan Alcalde, Regino s'encarrega de dirigir els treballs dels artistes valencians, i que sembla ser consistiren en la decoració d'edificis i pavellons, realització de maquetes i elements per a parcs i jardins, cartells i grans murals, així com la col·laboració ab atres artistes, com l'exiliat Alfredo Just, en la construcció de grans escultures.

L'equip dirigit per Mas també es va encarregar de la construcció de setze carrosses, per a la gran cavalcada de Carnestoltes que es celebrà ab motiu de la fira. Cada-

cuna d'estes carrosses sembla ser que estava pressupostada en catorze mil dòlars, el que permetia guanyar a cada operari entre tres-cents i cinc-cents pessetes diàries, un autèntic capital per al moment, i en comparació ab el emoluments que es percebien a Valencia ab la construcció de falles.

Al tornar de l'experiència americana Regino planta la seua última falla en 1958 per a la comissió de Convent de Jerusalem, i des de eixe moment no més es dedica a fer treballs no relacionats ab el món faller.

En la producció d'estos anys trobem algunes carrosses per a la ciutat d'Oviedo en els anys 1958 i 1959, i que participaren en la festa de *El día de América en Asturias*, el primer desfile dels quals es celebrà el 23 de setembre de 1950, organitzat per el dibuixant de vinyetes ovetense Alfonso Iglesias a qui sembla

Regino davant d'uns arcs de triomf preparats per a la visita del general Franco. Arxiu Manuel Sanchis Ambrós.

L'artista en paral·lel a les falles

Li havia donat l'idea un constructor de gegants i cabuts valencià que estava treballant a la ciutat. No he pogut trobar cap referència a qui seria este valencià que propicià la creació d'una festivitat que encara es celebra a la ciutat asturiana dins de les festes de Sant Mateu, cada any ab més repercussió, i declarades Festes d'Interès Turístic Nacional des de el dia 27 d'agost de 2012. Per a fer estes carrosses creades per a Oviedo Regino col·laborà ab altres artistes com els Germans Sánchez o Modesto González. Prop en el temps també dona cos a noves carrosses en este cas per al carnestoltes d'Estoril (Portugal), junt a noms com Fulgencio Garcia, Rafael Raga o Julio Esplá.

Carrossa construïda per al Carnestoltes d'Estoril (Portugal). Arxiu Manuel Sanchis Ambrós.

Ja entrats en la dècada dels anys seixanta del segle passat Regino Mas, a pesar de la seua avançada edat formalitza un contracte ab una empresa de Nova Orleans ab la que col·labora confeccionant ornaments per a cavalcades i festivals. També, i més casolanament, fa treballs ab fins publicitaris, decoracions d'interiors en diferents cafès, teatres, i inclús -i durant tota la seua trajectòria professional- postals de felicitacions per a les festes de Nadal, encomanades per diferents comissions o la pròpia J.C.F., insígnies, tot tipo de decoració per als obsequis de comissions falleres per als seus fallers d'honor, abonats o gent destacada que eren homenajats, així com un llarg llistat d'obres menors que pràcticament s'han perdut en la seua totalitat.

També a València coordina i realitza varies figures, en concret la Verge, Sant Josep, Jesús, uns pastors i els tres Reis, d'un betlem que s'instal·là en els Jardins de la Glorieta de València en les festes de Nadal de l'any 1964. El naixement va ser sufragat per CIARFASA, empresa encarregada de la construcció de la Ciutat de l'Artista Faller, i es va concebre com una obra col·lectiva de tot el Gremi, participant molts i molt qualificats artistes fallers del moment.

Però és dins de la gran quantitat del que podríem dir obra menor d'estos anys quan l'obra de Regino arriba a les quotes més elevades d'internacionalització al participar en la construcció dels decorats per a dos superproduccions cinematogràfiques, *55 dies en Pequín*, produïda en 1963 per Samuel Bronston i dirigida per Nicholas Ray, i en la que també participaren artistes com Modesto González, Pascual Gimeno, Vicente Luna i Salvador Debón, i *La Caiguda de l'Imperi romà*, també produïda per Bronston un any després, i dirigida per Anthony Mann.

Estes produccions constitueixen una mostra del ampli treball dels artistes fallers a atres produccions de cine, no només a l'industria nord-americana, si no també a l'espanyola i europea. Com a curiositat destacar que el decorat d'esta pel·lícula, en concret una rèplica del foro romà, està considerat com un dels més grans mai construïts, ab unes mesures de 400 X 230 m., i fon construït en un terreny de

L'artista en paral·lel a les falles

Regino Mas contemplant la maqueta d'un dels decorats de *La caiguda de l'Imperi Romà*. Arxiu Manuel Sanchis Ambrós.

22,25 hectàrees a les afores de Madrid. Ab entre atres elements sis-centes-una columnes, tres-centes-cinquanta estàtues, així com vint-i-set edificis a tamany real.

El treball que tanca la vida professional de Regino Mas és la realització d'un grup de gegants i cabuts que se li encomana des de Madrid per a les festes de Sant Isidre de la ciutat, ab ells es pretenia recuperar els diferents grups que havien anat desapareguent durant la primera meitat del segle XX. L'alcaldia madrilenya, ostentada en eixos moments per Carlos Arias Navarro, es va dirigir a l'artista valencià, i li encomanà per a les celebracions de 1967 uns gegants batejats ab els noms El Julián, la Maripepa, Alfonso VI, La Latina, El Alcalde de Móstoles i Manolita Malasaña. Original-

ment eren huit pero les figures que representaven a Muhammad I i La Arganzuela es perderen, recuperant-se en l'any 2003. En els anys huitanta s'afegiren les figures de Sant Isidre i Goya, creades per diferents artistes. Del disseny i confecció de les robes originals es va encarregar el dissenyador Manuel Comba. La primera participació de les peces que va crear Regino està datada en el dia 13 de maig de 1967, havent-se commemorat enguany el cinquantenari de la recuperació d'estos personatges en les populars festes madrilenyes.

Segons informacions aparegudes en la premsa local, en concret en l'edició digital de *El País* del dia 24 de setembre de 2017, l'organització Comparsa, que s'encarrega del manteniment de les figures, advertix que estes presenten greus danys tant en l'estructura, com en els caps de cartó pedra, i que algunes de les mans estan tant deteriorades que deurien de ser substituïdes. A més de restaurar la pintura, per el que sembla, encara l'original de Regino Mas, l'associació insta a les autoritats madrilenyes a una prompta restauració dels gegants, senyalant que si no es produïx dita intervenció les figures eixiran al carrer no més en dos ocasions més per tal d'assegurar la seua conservació, com ja va ocórrer des de 2003 fins 2005, en que no participaren en els actes festius del patró de la ciutat, per el deteriorament que presentaven.

Dels huit nanos que actualment componen la colla, sis son dels naixcuts de les mans de Regino, destacant la figura d'un picador, que inclou un cavall que dota al nano de gran singularitat. Les figures, com els gegants, representen personatges populars de la iconografia de la capital, i porten els noms de Lola la Naranjera, Don Francesillo, Juana Calderón, la Marizápalos, la tía Javiera, Luis Candelas, Cúchar, el Melones -el picador abans nomenat- i Doña Cundis.

Esta és, a grans traços, la producció no fallera -encara que part d'este treball estigué relacionat ab les falles- de Regino Mas. La gran majoria s'ha perdut per a sempre, llastrada per la caducitat pròpia dels materials, la temporalitat molt marcada d'algunes peces o el fi efímer a que està destinat normalment el producte d'un artesà faller. Atres peces estan des de la seua creació destinades a l'àmbit de la privacitat familiar, esperem que algun dia tot el que no s'haja perdut ja puga ser ficat en valor en un espai adequat, per a mostrar-lo al públic i relacionar-lo en espai i forma ab el treball faller de Mas.

La ciutat de l'artista faller

Per **Manolo Sanchis** • Coordinador de la Revista Cendra

El desenvolupament dels festejos fallers en les dècades cinquanta i seixanta, del segle passat, en què les falles augmenten en un percentatge superior al 25%, suposa un efecte crida a especialistes i professionals artesans vinguts de sectors com la ceràmica, la fusteria industrial i la decoració, els quals s'incorporen al món festiu d'una forma definitiva, de tal forma que suposa un increment d'artistes que fa necessari la millora dels centres de treball, ja que molts no disposen d'unes condicions dignes per a realitzar les seues obres.

Esta situació, juntament amb el moment de desenvolupament econòmic del país, és arreplegada pel llavors president de l'associació Regino Mas, i es converteix en l'autèntic impulsor del projecte denominat "Ciutat de l'artista faller".

Regino és coneixedor del sector, sap les possibilitats del mateix, i veu la necessitat de crear un polígon artesanal, igual que uns altres ja existents a Itàlia i a Estats Units, en el qual es poguera, ja no solament treballar per a la construcció de falles, sinó també en la realització de decorats cinematogràfics i elements festius.

La idea no era nova, ja que des dels anys cinquanta s'havien intentat organitzar diversos projectes similars, per mitjà de la Cooperativa artesana d'artistes fallers, fundada ex profeso per a dur a terme el projecte l'any 1952, juntament amb l'Obra Sindical de Cooperació, no donant els resultats esperats.

Traure avant el projecte no va ser a una tasca fàcil de resoldre. En ell col·laborà, des del primer moment, la comissió tècnica d'Urbanisme de l'Ajuntament de València, i s'involucre des dels inicis directament, el llavors alcalde de la ciutat Don Adolfo Rincón de Arellano (1910-2006). Interès que se li ha reconegut anys més tard, nomenant-li a la fi de 1965, President d'Honor del Gremi d'Artistes fallers.

El primer problema va ser la cerca dels terrenys i la seua ubicació, ja que havia de complir diversos requisits indispensables. Primer, no podia estar a més de tres quilòmetres del centre urbà. Segon, havia d'estar dins del terme municipal de València, i devia comptar amb una superfície entre els cinquanta-cinc mil i els cent mil metres quadrats. A més, després de la riuada del 1957, era preferible que els terrenys estiguessen en una superfície que mai haguera sigut inundada per les crescudes del riu Túria.

Entre les vàries ofertes que van aparèixer en l'àrea metropolitana, una d'elles en l'entorn de la hui Av. del Cid, es va triar la solució situada en el Plà de Sant Bernat, en el barri de Benicalap, amb una superfície de noranta-un mil quatre-cents deu metres quadrats.

La ubicació es va mantindre en secret fins que no es van fer efectius els setze milions de pessetes, a l'agost de 1964, col·locant la primera pedra del projecte Donya Gloria Samper, esposa del llavors ministre de l'habitatge, representada en l'acte per Sra. Isabel Castelvi, esposa de l'Alcalde de València Adolfo Rincón de Arellano.

El que va ser una idea, en principi modesta, passà a ser un important complex d'edificacions, amb 1.103 habitatges subvencionats, amb més de quaranta naus industrials, museu d'art faller, escola professional, i església; tot açò amb un cost superior als dos-cents milions de pessetes de l'època, segons projecte de Manuel Muñoz Monestir i Salvador Pascual.

Lògicament, tal inversió va necessitar suports oficials, com els de el llavors ministre de la vivenda Martínez Sánchez-Arjona (1905- 1979). Sent necessari, donada l'envergadura del projecte, la constitució d'una societat mercantil CIARFASA, abreviatura de Ciutat de l'Artista Faller S.A, al juny de 1963, presidida per Juan Bautista Fenollar Martínez.

L'empresa és l'encarregada de coordinar tots els tràmits necessaris, perquè el projecte arribe a bon port, sent nomenats com a delegats de la institució gremial Regino Mas i Salvador Debón, aquest últim nomenat en 1967.

És precisament el gigantisme que adquireix el projecte, el que li fa perdre el seu esperit inicial, modificant-ho en diverses ocasions, fins i tot amb paralitzacions de l'obra. Situació que li ocasiona un profund disgust al propi Regino Mas, que lluita

La ciutat de l'artista faller

amb tota la seua força per a redreçar-ho, veient-se obligat a donar explicacions en diverses ocasions, als interessats.

És el 2 de Novembre de 1964, en la seua última assemblea com a president del Gremi Faller, en la qual Regino Mas informa de la difícil situació i els problemes que envolten al projecte:

"Ya que los organismos oficiales no han concedido ningún donativo, ni ofrecimiento de cantidad, teniendo que los artistas usufructuarios hacerse cargo de la deuda, pasando a la propiedad de cada uno de ellos."

Eixe mateix any, Regino es compromet amb l'Ajuntament, en què si el projecte continua avant, es faran càrrec de la realització del pessebre de la ciutat, i que aquest treball estaria sufragat per Ciarfasa amb la quantitat de 30.000 pessetes, el gremi amb 20.000 i el propi Regino amb 10.000 pessetes. L'obra va ser construïda durant sis mesos, per gran part dels inquilins de les futures naus.

El 25 de novembre de 1965, és quan José Fenollar Donet, en qualitat de secretari del consell d'administració de Ciarfasa, ofereix en carta remesa al Gremi una possible solució per a la represa de les obres. En ella es planteja la cessió dels terrenys al Gremi, o als agremiats, per a construir les naus, ja que resulta impossible realitzar les pretensions de construir entre altres coses, un Casino, Casa Gremial i l'Escola d'Artesans.

Les obres estan paralitzades durant un temps, i és precisament un dels iniciadors del projecte, Juan Bautista Fenollar Martínez el que es compromet amb el risc del seu patrimoni a finalitzar tot el començat. Per a açò se subscriu un crèdit, de seixanta-sis milions de pessetes concedit pel Banc de Crèdit a la Construcció, signat en l'Ajuntament de València, amb l'assistència de Don José Izquierdo Santonja en representació del banc, Don Adolfo Rincón de Arellano, com a Alcalde, i Don Baptista Fenollar, com a constructor.

El promotor del projecte, Regino Mas, no va poder estar present a causa de l'accident que patia mentre treballava en el seu taller, escrivint des del seu jaç unes paraules que va llegir Benito Sáez, sotssecretari d'ordenació econòmica.

"De todos es conocido que el artista fallero, ese pivote esencial sobre el que giran nuestras manifestaciones josefinas, esos monumentos artísticos que fueron declarados con sus fiestas de interés nacional, ve cada vez mas agudizado el problema de hallar sitio adecuado para la ejecución de su obras artísticas. Los locales inadecuados, inaptos para estas finalidades, los alquileres exigidos, las dificultades inherentes a sus dimensiones, etcétera, constituían obstáculos que sólo el ingenio y la paciencia del artista, conseguían superar casi milagrosamente. Cuando ya prácticamente, se está dando cima a la obra, y el momento que en Valencia y sus fallas tienen con esta realización, un nuevo motivo de satisfacción, no sería justo si no me extendiera, aunque someramente, en un capitulo de sentidas gracias:

A nuestro Alcalde Doctor Rincón de Arellano, que con su aliento y acogida hizo posible que los iniciados promotores pudieran poner sus sólidos cimientos. A cuantos iniciaron la promoción con su intuición y fino instinto, y de manera especial a la familia Fenollar; a la Delegación Provincial Sindical; al Ministerio de la Vivienda; a la Caja de Ahorros y Monte de Piedad; al Banco de Crédito a la Construcción y a su director, don José Vicente Izquierdo Santonja; a los trabajadores, y a todos cuantos contribuyeron a hacer esto realidad, que queremos sea orgullo de Valencia. Y nuestro deseo permanente de servir a Valencia y a sus fallas". **Regino Mas**

La ciutat fallera va continuar el seu camí adquirint la forma que hui coneixem en tres fases, la primera amb 50 naus, una segona amb nou i una tercera on completa el format actual, de sis noves naus, donant un total de 65 naus Industrials juntament amb l'edifici polivalent del Gemi d'Artistes Fallers.

Regino Mas va morir el 30 de maig de 1968 a conseqüència d'una caiguda en el seu taller de la Ciutat de l'Artista faller, curiosament on hui es troben les instal·lacions de l'escola professional i la Cooperativa.

Cronología. Producció de Regino Mas

Per **Manolo Sanchis** • *Coordinador de la Revista Cendra*

1911	Centre Parroquial de Sant Valer	Decora i adorna amb motius florals "Los guapos" "Las Carceleras"	
1913	Teatre Apol·lo de València	Decorats "La canción del Olvido" "Embajada Española"	Entra en el taller de Vicente Pastor suministrador de decorats del Teatre Apol·lo, junt amb els artistes Sanchis-Paula
1917	Ateneu Suecà del Socors Falla Plaça del Arbre	Decoren les instal·lacions Pinta només uns catxirulos en la falla	Entra en el Taller d'Enrique Guillot
1918	Falla Plaça Maestre Ripoll	"Las mil y una noches"	
1921	Falla Plaça Dr. Collado	"El Fematers"	1r Secció Única
1922	Falla Espartero-Guillem de Castro	"El alumbrado"	1r Secció Única
1923	Falla Plaça del Dr. Collado	"La censerra"	3r Secció Única
1925	Falla Sorni-Gravador Esteve	"Nit d'albaes"	2n Secció Única
1926	Falla Gravador Esteve	"Les tocates"	2n Secció Única
1927	Falla Plaça de la Mercè	"La Vanitat"	6t Secció Única i Copa Setmana Gràfica
1928	Paseig de Germanies -Gandía Falla Plaza de la Mercè Atracció en la fira de Nadal 1928/29 Falla Mercat Colón-C. Salvatierra Falla Dr. Moliner-Puerto Rico	"El Negoci de la taronja"	Junt amb Álvaro Miralles 4t Secció Única i Copa Setmana Gràfica
1929	Falla Ripalda - Beneficència Falla plaça Dr. Collado	"El agua de curalo todo" "Los siete feos"	6t Secció Única i Copa Setmana Gràfica
1930	Falla Gonzalo Julián-Victoria Eugenia	"Exposició valenciana 1940"	Premi Foment del turisme
1931	Falla Gonzalo Julian-Victoria Eugenia	"Vacacions en el balneari"	5t Secció Única
1932	Plaça de Sant Jaume Falla Gonzalo Julián-14 Abril	"Desfile de Modas" "Muy Pequeño"	1r Secció Única
1933	Falla Pi Margall-Ciril Amorós Falla G.Prim-Francisco Sempere Falla Mercat Nou (Grau)	"Museu del Folklore Valencià" "Roba Bruta" "A pescar novio"	Primer Premi 1r i Primer de la Associació d'Artistes fallers.
1934	Falla Plaça de Sant Jaume	"Reformes"	1r Secció Única
1935	Falla Lope de Vega	"Arca de Noe"	1r Secció Única
1936	Carrossa per a la batalla de flors Falla Plaça de Patraix Falla Plaça Lope de Vega Falla Av.Blasco Ibañez-Pablo Iglesias	"Lluna de mel"	1r Secció Única 3r Secció
1937-38	Tribuna popular de propaganda instal·lada en la plaça d'Emilio Castellar Supervisa els ninots de les falles antifeixistes	"Cosos d'ara", "La Catedral", "El betlem d'enguany" i "La balança del món"	Col·laboradors: Vicente Canet, Modesto Gonzalez, Fulgencio Garcia, Enrique Vilar, Manuel Edo, Jose Sebastián, Jose Soriano, Archelos, R. Raga, Monzo, Octavio Vicent i Vicente Rodilla.
1939	Desfilada de la Victòria en Madrid	"Jornades de la Victoria"	Regino Mas, David Cortes i Roberto Sanmiguel.
1940	Decorats de Cine Cooperativa lechera Valenciana Falla Lope de Vega	"El huésped del sevillano" Carrossa "Batalla de Flors" "Levántate y anda"	Junt a Prósper, Tedi Villalba i Francisco Canet. 11é Premi Primer Premi
1941	Falla Plaça Sant Jaume	"Pel·licules espanyoles a base de castanyoles"	Primer Premi
1942	Falla Lope de Vega Falla Barques- Joan d'Austria Falla Plaça del Caudillo Agrupació Prensa	"La festa de les falles" "La música" "So Quelo" Carrossa "Batalla de flors"	Primer Premi Premi Baró de Cortes

Cronología. Producció de Regino Mas

1943	Falla Plaça del Caudillo Falla Plaça de Sant Jaume Associació Prensa Valenciana	"La cabalgata del Ninot" Carrossa "Batalla de flors", lema: "Artesania"	Participa: Regino Mas i Carlos Cortina Primer Premi Premi excel·lentíssim Governador Civil i primer premi Secció Especial
1944	Falla Plaça del Mercat	"Llei de l'embut"	Primer Premi
1945	Falla Plaça del Mercat Diseño para J.C.F.	"La plaça del mercat la llum ha solucionat" Diseny original de la recompensa "El bunyol" de J.C.F.	Primer Premi
1946	Falla Plaça del Mercat Falla Barques-Pascual i Genis	"Comerç" "Ciudad sin Ley"	Primer Premi
1947	Falla Plaça del Mercat Falla Plaça del Caudillo	"Fira de mostres" "Quelobank"	Primer Premi
1948	Falla Plaça del Mercat Falla Plaça del Caudillo II Congrés Internacional d'Hosteleria	"Lucha libre" "Fabricacions So Quelo" "Falla plantada en Vivers"	Primer Premi
1949	Falla Plaça del Mercat Falla Carrer Xàtiva	"Batalla comercial" "Festa nacional"	Primer Premi
1950	Cofradia del Remedio de Llíria Falla Plaça del Mercat Falla Convent Jerusalem	"Els gegants i els Nanos" "Ja t'has casat ja t'has..." "Ràdio Jerusalem"	Primer Premi
1951	Falla Plaça del Mercat Falla Convent Jerusalem	"La Gran Valencia" "Los que viven del cordero"	Primer Premi
1952	Falla Plaça del Mercat Falla Convent Jerusalem	"La moda" "El foot-ball"	Primer Premi
1953	Falla Plaça del Mercat Falla Convent Jerusalem	"El veraneo o fiebre excursionista" "Ruidos nocturnos"	Primer Premi
1954	Falla Plaça del Mercat Falla Convent Jerusalem	"Subvencions" "Gossos"	Primer Premi
1955	Falla Plaça del Mercat Falla Convent Jerusalem	"Yo soy la vaca lechera" "So Nelo"	Primer Premi
1956	Gran fira internacional de la pau i la confraternitat del Món. República Dominicana	Diverses carrosses i decoració de diversos edificis governamentals.	Equip de treball: 1a Expedició: Pascual Plá Beltran, José Esteve Edo, Manuel Gil Pérez i Eduardo Sales Encarnación. 2a Expedició: Ricardo Zamorano.
1957			
1958	Falla Convent Jerusalem	"Sobre ruedas"	Primer Premi
1960			
1963	Decorats de Cinema	"El salón del Trono" "55 días en Pequín"	Equip de treball format per Modesto Gonzalez, Pascual Gimeno i Salvador Debón.
1964	Decorats de Cinema Betlem per a la ciutat de València	"La caída del imperio romano"	Obra col·lectiva del Gremi d'Artistes Fallers.
1966	Firma contracte amb una empresa de Nova Orleans Falla Convento Jerusalén	"Turisme"	Idea i assessorament del projecte que realitza Pascual Gimeno.
1968	Gegants i nanos	Fiestas de san Isidro de Madrid Defunció de Regino, 30 de maig 1968	